

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za klasičnu filologiju

Diplomski rad

**VAŽNIJI NAVODI GRČKIH PISACA O DALMACIJI
DO KRAJA AUGUSTOVE VLADAVINE**

Student: Josip Nalis

Mentor: dr. sc. Marina Bricko

U Zagrebu, rujan 2013.

SADRŽAJ

STR.

1.	UVOD	1.
2.	DALMACIJA U GRČKOJ MITOLOGIJ	3.
3.	DALMACIJA I GRČKA KOLONIZACIJA	8.
4.	ILIRSKI RATOVI	20.
5.	RIMLJANI I ILIRI 167.-59. PR. KR.	24.
6.	ILIRIK U CEZAROVO DOBA	27.
7.	ILIRIK U OKTAVIJANOVO DOBA	29.
8.	VELIKI BATONOV USTANAK I KONAČNA PACIFIKACIJA DELMATA I SVIH PANONSKIH I ILIRSKIH NARODA	33.
9.	ZAKLJUČAK	36.
10.	REFERENTNA LITERATURA	40.

1. UVOD

Koja je bila glavna motivacija u odabiru teme diplomskog rada *Važniji navodi grčkih pisaca o Dalmaciji do kraja Augustove vladavine?*

Prije svega: povezivanje grčkog antičkog književnog svijeta s onim dijelom hrvatskih zemalja koji je u antici od svih naših krajeva bio grčkoj civilizaciji ne samo geografski već i kulturološki najbliži, pa prema tome i najviše spominjan i opisivani, s Dalmacijom.

Bilo bi nepošteno zatajiti i onu sekundarnu motivaciju, regionalno-zavičajnu, koja se sretno uklopila u odabir ove teme.

Kad kažemo Dalmacija, onda ne mislimo na onaj široki geopolitički pojam koji je poslije rimsko-ilirskih ratova zamijenio stariji pojam Ilirik, već na današnju Dalmaciju i njene pokrajinske granice, dakle područje koje je na sjeverozapadu i sjeveru omeđeno rubnim padinama Velebita i Dinaridima i proteže se uz jadransku obalu sve do Cavtata i nešto dalje, uz pripadajuće joj otoke, počevši od Paga na jug sve do Korčule, Mljeta i Elafita.

Pošto smo na geografskoj osi odredili granice Dalmacije, potrebno je objasniti i vremensku os ovog rada. Iako u naslovu nije precizirano da se polazi od najstarijih pisanih dokumenata, to se podrazumijeva i sasvim je logično polazište jer literarni počeci su uvijek interesantni i važni i determiniraju u većoj ili manjoj mjeri ono što slijedi, u što ćemo se uvjeriti tijekom izlaganja. Na desnoj strani vremenske osi stoji Augustovo doba, što je isto prihvatljiv vremenski okvir, jer tek onda završavaju dugotrajni i krvavi rimsko-ilirski ratovi, počinje Augustova *Pax Romana* i postupna romanizacija Dalmacije.

Pisani dokumenti o Dalmaciji na grčkom jeziku obuhvaćaju navode historiografa iz predrimskih vremena (prije prve rimske vojne intervencije u Dalmaciji 229. pr. Kr.), kao i onih iz rimskih vremena, pa čak i onih koji pišu nekoliko stoljeća poslije Krista. Općenito možemo reći da su literarni podaci dosta oskudni, posebno oni u starija vremena prije dolaska Rimljana na naše obale. Današnji historiografi osim oslonca na njih moraju tražiti pomoć u arheološkim, epigrafskim i numizmatološkim otkrićima.

U dispoziciji građe ovoga rada u drugom poglavlju prvo će biti prikazana slika Dalmacije onako i onoliko koliko je ona dotaknuta u grčkoj mitologiji. Namjerno kažemo „dotaknuta“ jer ima samo nekoliko mitoloških referenca na ove naše krajeve i to upravo zato što je Jadransko more oduvijek bilo na rubu grčkih zbivanja. Čak i kad su od 8. st. pr. Kr. Grci krenuli u veliku kolonizaciju na sve strane Mediterana, pa tako i prema Siciliji i južnoj Italiji, istočna obala Jadrana bila im je po strani rute Krf – južna Italija – Sicilija, neka vrsta „slijepe ulice“ u koju nisu rado zalazili. No, to ne znači da oni nisu imali ama baš nikakve predodžbe o Jadranu, jer upravo zahvaljujući najranijim „izletima“ grčkih trgovačkih brodova na naše obale iz tog najstarijeg doba kolonizacije (8. - 6. st. pr. Kr.) mogle su nastati neke mitološke priče i legende. Naime, da nije bilo ama baš nikakvih kontakata ne bi bile nastale ni legende, budući svaka legenda u sebi sadrži makar zrnce povijesne realnosti.

U trećem poglavlju bit će riječi o nemitološkoj, stvarnoj Dalmaciji, kako su je opisali najstariji grčki historioografi. Radi se o osnutku i životu prvih grčkih kolonija i njihovoj koegzistenciji s domaćim ilirskim stanovništvom u rasponu od šestog do trećeg stoljeća.

Četvrto poglavlje, kao i preostala poglavlja do zaključka, puno su bogatije opisana u navodima grčkih i rimskih historiografa iz rimskih vremena. Nas će, naravno, zanimati samo oni grčki. U četvrtom poglavlju ćemo vidjeti opise triju ilirskih ratova u trećem i drugom st. pr. Kr., izazvanih uglavnom ilirskim gusarenjem i nepokoravanjem rimskoj vlasti. Jasno, Rimljani su bili pobjednici, ali još uvijek poslije tih ratova njihova vlast u Iliriku nije bila učvršćena.

U petom poglavlju navodi će govoriti o prvim sukobima Rimljana s Delmatima i Ardijejcima, od kojih će ove posljednje puno lakše savladati od onih prijespomenutih.

Šesto i sedmo poglavlje prikazuju sasvim različite vojne uspjehe Cezara i Oktavijana u ratovima s Ilirima, poglavito Delmatima, u kojima je Oktavijan imao daleko više sreće.

Osmo poglavlje govori o očajničkom pokušaju panonsko-dalmatinskih plemena da se otarase rimske vlasti, te o definitivnom slomu njihovih nastojanja da izbore nekadašnju slobodu. Po svršetku tog rata nakon kratkog vremena Dalmacija postaje *provincia inermis*, dakle razvojačena pokrajina, a u cijelom carstvu zavladała je Augustova *Pax Romana*, vrijeme mira, prosperiteta i postupne romanizacije.

Zaključak kao deveto poglavlje donosi neka moja razmišljanja u vezi ove teme.

U desetom poglavlju navodim glavnu korištenu literaturu.

U odabiru i sadržaju poglavlja ovog rada ravnao sam se po kronološkom, a ne autorskom principu, tj. nisam opisivao jednog po jednog historiografa i navodio sve njihove navode, već sam po povijesnim cjelinama iznosio citate onih autora koji su obilnije komentirali događaje.

Tako sam izbjegao ponavljanje navođenja istih povijesnih događaja koje su komentirali različiti historiografi.

2. DALMACIJA U GRČKOJ MITOLOGIJI

Kao što smo napomenuli, u mitološkoj predaji nailazimo na reminiscencije nekih davnih stvarnih događanja. To ćemo pokušati pokazati na dijelu četvrte knjige slavnog epa Apolonija Rođanina *Ἀργοναυτικά*, gdje on opisuje putovanje Argonauta Jadranom. Dakle, pošto su Dunavom, slijedeći jedan rukavac, došli do Jadrana negdje kod Istre, plovili su dalje prema jugu. Ovdje ću preskočiti kvarnerske otoke i zadržati se na dalmatinskom području, sukladno temi, onako kako ga Apolonije opisuje:

ἦρωες δ', ὅτε δὴ σφιν εἰείσατο νόστος ἀπήμων,
δὴ ῥα τότε προμολόντες ἐπὶ χθονὶ πείσματ' ἔδησαν
Ἑλλήων. νῆσοι γὰρ ἐπιπρούχοντο θαμειαὶ
ἀργαλέην πλώουσιν ὁδὸν μεσσηγὺς ἔχουσαι 525
οὐδέ σφιν, ὡς καὶ πρίν, ἀνάρσια μητιάασκον
Ἑλλῆες: πρὸς δ' αὐτοὶ ἐμηχανόωντο κέλευθον,
μισθὸν ἀειρόμενοι τρίποδα μέγαν Ἀπόλλωνος.
δοιοὺς γὰρ τρίποδας τηλοῦ πόρε Φοῖβος ἄγεσθαι
Αἰσονίδη περώωντι κατὰ χρέος, ὅππότε Πυθῶ 530
ἱρὴν πευσόμενος μετεκίαθε τῆσδ' ὑπὲρ αὐτῆς
ναυτιλίας: πέπρωτο δ', ὅπη χθονὸς ἰδρυνθεῖεν,
μήποτε τὴν δήοισιν ἀναστήσεσθαι ἰοῦσιν.
τούνεκεν εἰσέτι νῦν κείνη ὄδε κεύθεται αἴη
ἀμφὶ πόλιν ἀγανὴν Ἑλληίδα, πολλὸν ἔνερθεν 535
οὐδεος, ὡς κεν ἄφαντος αἰεὶ μερόπεσσι πέλοιτο.
οὐ μὲν ἔτι ζῶοντα καταυτόθι τέτμον ἄνακτα
Ἑλλον, ὃν εὐειδῆς Μελίτη τέκεν Ἡρακλῆι
δήμῳ Φαιήκων. ὁ γὰρ οἰκία Νανσιθόοιο
Μάκριν τ' εἰσαφίκανε, Διωνύσοιο τιθήνην, 540

*νιψόμενος παίδων ὀλοὸν φόνον: ἔνθ' ὄγε κούρην
 Αἰγαίου ἐδάμασσεν ἐρασάμενος ποταμοῖο,
 νηιάδα Μελίτην: ἡ δὲ σθεναρὸν τέκεν Ὑλλον.
 οὐδ' ἄρ' ὄγ' ἠβήσας αὐτῇ ἐνὶ ἔλδετο νήσω
 ναίειν, κοιρανέοντος ὑπ' ὀφρύσι Ναυσιθόοιο: 545
 βῆ δ' ἄλαδε Κρονίην, αὐτόχθονα λαὸν ἀγείρας
 Φαιήκων: σὺν γάρ οἱ ἄναξ πόρσυνε κέλευθον
 ἥρωσ Ναυσίθοος: τόθι δ' εἶσατο, καὶ μιν ἔπεφνον 550
 Μέντορες, ἀγραύλοισιν ἀλεξόμενον περι βουσίιν.*

„A junaci, kad im se činilo da će im povratak biti bez muke, tada su krenuli naprijed i svezali brodska užeta uz zemlju Hilejaca; dalje su, naime, naprijed ležali brojni otoci i put je među njima bio strašan za one koji plove. I nisu im kao prije Hilejci smišljali neprijateljske čine nego su im sami pomagali na putu i dobili kao plaću veliki tronožac Apolonov. Jer je Feb dao Esonovu sinu, koji je polazio da izvrši zadatak, dva tronošca da ih ponese daleko kad je išao u svetu Pitu da pita o istoj ovoj plovidbi; a bilo je suđeno da gdje god se na zemlji smjeste, nikad tu zemlju ne će neprijatelj opustošiti u navali. Zato se on još i sada krije u onoj zemlji kraj hilejskog grada Agane, mnogo ispod tla, tako da je uvijek nevidljiv ljudima. Tamo više nisu našli živog vladara Hila, kojega je ljepolika Melita rodila Heraklu u narodu Feačana. Ovaj je bio došao do kuća Nausitojevih i do Makride, Dionisove dojilje, da opere pogubno ubojstvo svoje djece; tamo je svladao kćer rijeke Egeja, najadu Melitu, pošto ju je zaželio, a ona je rodila snažnog Hila; a kad je on odrastao, nije htio stanovati na tom otoku izložen nadutosti Nausitojevoj, koji je tu vladao; pošao je na Kronovo more pošto je skupio starosjedilačku feačku družinu; junak Nausitoj mu je kao vladar pomogao spremati put; tamo se nastanio; i ubili su ga Mentori braneći¹ goveda na poljima“. ²

U ovom odlomku Apolonije (nakon Histra i Liburna³) prelazi na područje Dalmacije (smjer opisa ide linijom zapad-istok). Spominje zemlju Hilejaca (ili Hila) i već pokojnog njihovog vladara Hila, kojega je ljepolika Melita rodila Heraklu u narodu Feačana. Poznato je da je Heraklo imao sina Hila s Dejaniorom, kojemu je dao ime po istoimenoj rijeci za uspomenu na svoju službu kraljici Omfali⁴. Ovo bi bio, dakle, neki drugi Hilo, polubrat

¹ Prijevod je pogrešan Treba: dok je branio.

² U ovom poglavlju koristim prijevođe Radoslava Katičića.

³ Liburni su bili narod koji je stanovao od rijeke Raše do Krke, pa je time dijelom spadao pod Dalmaciju.

⁴ Pausanija, 1, 35, 7.

prvom, kojega je rodila nimfa Melita, kći boga rijeke Egeja na Krfu. Do ovakve legende došlo je vjerojatno tako što se ime jadranskih Hila pri prvim putovanjima kerkirskih (krfskih) Grka na sjever zbog slučajne homonimije povezalo s imenom Heraklova sina. Kako je prvi Hilo već bio davno definirana mitološka osoba, trebalo je izmisliti novoga, koji je vezan za Kerkiru (Krf) i time za Jadran. Legendarni odlazak Hila sa skupinom Feačana na obalu srednjeg Jadrana vjerojatno je reminiscencija na prve kolonizacije Kerkirana u ovim krajevima. Izgleda da se ta priča pojavila tek u helenističko doba.

Pri kraju odlomka spominju se Mentori koji su ubili Hila. Mentori bi po Apoloniju bili susjedi Hila. Mentori se javljaju i u drugim povijesnim izvorima⁵, ali uglavnom sjevernije nego ih je Apolonije zamišljao, negdje između Liburna i Histra. Međutim, ne iznenađuje piščeva nepreciznost u vrijeme kada istočnojadranska obala još nije bila dovoljno istražena.

Interesantno je primijetiti da se Jadran naziva Kronovim morem. To je bio jedan od više naziva kojima su Grci nazivali Jadransko more⁶.

Dalje, od stiha 561, u epu piše:

τὸ μὲν οὐτίς ἀριστήων ἐνόησεν:
 ἀλλ' ἔθεον γαίης Ὑλληίδος ἐξανιόντες
 τηλόθι: τὰς δ' ἀπέλειπον, ὅσαι Κόλχοισι πάροιθεν
 ἐξείης πλήθοντο Λιβυρνίδες εἰν ἄλι νῆσοι,
 Ἵσσα τε Δυσκέλαδός τε καὶ ἱμερτὴ Πιτύεια. 565
 αὐτὰρ ἔπειτ' ἐπὶ τῆσι παραὶ Κέρκυραν ἴκοντο,
 ἔνθα Ποσειδάων Ἀσωπίδα νάσσατο κούρην,
 ἠύκομον Κέρκυραν, ἐκὰς Φλιουντίδος αἴης,
 ἀρπάξας ὑπ' ἔρωτι: μελαινομένην δέ μιν ἄνδρες
 ναυτίλοι ἐκ πόντοιο κελαινῆ πάντοθεν ὕλη 570
 δερκόμενοι Κέρκυραν ἐπικλείουσι Μέλαιναν.
 τῆ δ' ἐπὶ καὶ Μελίτην, λιαρῶ περιγηθέες οὔρω,

⁵ Pseudo-Aristotel, *Περὶ θαυμασίων ἀκουσμάτων* (*De mirabilibus auscultationibus*) 104; Pseudo-Skimno, 394.

⁶ Drugi su nazivi: Jonsko more (sjeverni dio), Jonski zaljev, Rejin zaljev, Adrija.

αἰπεινήν τε Κερωσσόν, ὑπερθε δὲ πολλὸν ἑοῦσαν

Νυμφαίην παράμειβον, ...

„To, međutim, nije saznao nitko od prvaka; nego su brzo plovili odlazeći daleko od Hilejske zemlje i ostavljali su iza sebe u moru Liburnske otoke, koji su prije bili puni Kolšana svi po redu: Isa i Diskelad i dražesna Pitieja; a zatim su iza njih stigli do kraj Kerkire, gdje je Posejdon nastanio djevojku, kćer Asopovu Kerkiru, lijepe kose, daleko od Flijuntske zemlje, pošto ju je bio oteo zbog ljubavne želje; a ljudi mornari je iz mora gledaju kako se crni sa svih strana od tamne šume i zovu je Crna Kerkira. A iza nje su prolazili kraj Melite, veseli zbog blagog vjetra, kraj visokoga Kerosa i kraj Nimfeje koja je bila mnogo iznad ostalih.“

Zeus se razgnjevio na Argonaute zbog Apsirtova ubojstva i naredio da se moraju očistiti na Kirkinu otoku negdje na zapadnoj obali Italije. Isa je, jasno, današnji Vis, ali koji su otoci Diskelad i Piteja na putu prema Kerkiri (Korčuli)? Diskelad je teško identificirati, ali Piteja bi mogao biti Hvar, jer on leži neposredno pokraj Korčule. Ovdje nailazimo na drugu mitološku grčko-jadransku legendu, poslije Hilove: Posejdon je iz Flijunta u ljubavnom žaru oteo ljepokosu Kerkiru, Asopovu kćer i ostavio ju je na otoku koji je po njoj dobio ime. Kerkira je nimfa, eponim otoka Kerkire (Krf)⁷. Ona je kći boga rijeke Asopa i Merope. Asop je rijeka koja teče u blizini Korinta. Veza Korinta i Krf je u tome što su Korinćani osnovali grad Kerkiru (Krf). Jedino Apolonije povezuje nimfu Kerkiru s Crnom Kerkirom (Korčulom). Možda je do tog pomicanja došlo zato što se Kerkira (Krf) počeo sve više identificirati s otokom Feačana, pa nimfi Kerkiri tamo više nije bilo mjesto.

Sljedeći dodir grčke mitologije i našeg Jadrana nalazimo u Antenoru, trojanskom junaku, koji je po legendi poslije propasti Troje kao Trojanac plovio Jadranom i po jednom kazivanju osnovao grad Korčulu. Međutim, po mnogim drugim kazivanjima on je osnovao grad Pataviju (Padovu). Eneja, također Trojanac koga su Grci poštedjeli zajedno s Antenoram jer su se obojica zalagali za mir i htjeli da se Helena vrati, plovio je pak Tirenskim morem i utemeljio je rimsku državu. Vergilije u *Eneidi* opisuje jednoga i drugoga, ali Antenora u ulozi osnivača Patavije. Antenora kao osnivača grada Korčule prikazuje Diktis Krećanin, čije djelo na grčkome nije sačuvano, osim neznatnih fragmenata, ali je sačuvan latinski prijevod Kvinta Septimija Romana iz 4. st. po. Kr. „De bello Troiano“. Ta je verzija usamljena, za razliku od one italske o utemeljenju Patavije. Radi se o anonimnom romanu o Trojanskom ratu. Diktisov tekst potječe iz Neronova vremena (54.- 68. po. Kr.) i glasi:

⁷ Krf i Korčula su u antici bili otoci imenjaci, a nazivali su se bez razlike Κόρκυρα ili Κέρκυρα. Zbog preciznijeg razlikovanja naš se otok zvao Crna Ko(e)rkira: Κό(ε)ρκυρα ή μέλατρα zbog crnih šuma.

Ita coactus cum omni patrimonio ab Troia navigat devenitque ad mare Adriaticum multas interim gentes barbaras praetervectus. Ibi cum his qui secum navigaverant civitatem condit appellatam Corcyram Melaenam.

„Tako je bio prisiljen da sa svim imutkom otplovi iz Troje. I došao je na Jadransko more pošto je proplovio pored mnogih barbarskih naroda. Tamo je s ovima koji su s njim plovili osnovao grad koji je nazvan Crna Korkira.“

Po toj priči Antenor nije osnivač Patavija, već Crne Korkire. Međutim, kao što smo rekli, Diktisova priča je izolirana i nema prethodnika, premda ima nasljednike u nekim srednjovjekovnim piscima. Na kamenim vratima grada Korčule stoji još uvijek starinski natpis: *Hic Antenoridae Corcyrae prima Melenae / fundamenta locant, nobile gentis opus.* „Ovdje su Antenorovići postavili prve temelje Crne Korkire, plemenito djelo potomaka.“ Nakon Heraklovog sina Hila, rodonačelnika ilirskih Hila, Asopove kćeri Kerkire po kojoj je Kerkira/Korčula dobila ime i Antenorovog osnutka grada Crne Korkire, evo i četvrtog značajnijeg priloga o zastupljenosti dalmatinskog Jadrana u grčkoj mitologiji: priča o Joniju Iliru.

Teopomp s Hija⁸, povjesničar iz 4. st. pr. Kr., napisao je *Povijest Filipa Makedonskog*, gdje u 21. knjizi spominje da je Jonsko more dobilo ime po Joniju Iliru. Taj tekst nije sačuvan u originalu, već u sholiji uz ep *Argonautika* 4, 308. Glasi ovako:

τὸ Ἰόνιον πέλαγος τῆς Ἰταλίας εἰς ὃ ἐκδίδωσιν ὁ Ἀδρίας διὸ καὶ τινες αὐτὸ Ἀδρίαν ὀνομάζουσιν. - Ἰόνιον πέλαγος πρὸς τῇ Ἰταλίᾳ οὕτω καλούμενον. ὀνομάσθη δὲ ἀπὸ Ἰονίου τὸ γένος Ἰλλυριοῦ, ὡς φησιν Θεόπομπος ἐν καὶ τινὲς δὲ ἀπὸ τῆς γενομένης πλάνης τῇ Ἰοῖ.

„Jonsko more kod Italije u koje utječe Jadran; zato neki i to more zovu Jadran. - Jonsko more, tako zvano, što leži prema Italiji. Dobilo je ime od Jonija po rodu Ilira, kako kaže Teopomp u 21. knjizi. A neki misle da je po Ijinu lutanju“.

To je dvodijelna sholija. Do crtice govori o nazivu za Jadran. Primjećujemo zabludu sholijasta koji misli da je Jadran nekakva rijeka. Iza crtice govori o Jonskom moru kad se gleda s grčke strane. I sholija uz Pindarovu Pitijsku odu 3, 120 spominje Teopompovo tumačenje.

⁸ Teopomp (Θεόπομπος) s Hija (4. st. pr. Kr.). Izgubljeno mu je djelo *Povijest Filipa Makedonskog* (Φιλιππικά).

Verzija da je Jonsko more dobilo ime po nesretnoj Zeusovoj ljubavnici Iji, koja je u kravljem liku bježala pred Herinim obadom, starija je od ove Teopompove vijesti. Naime, već se spominje u Eshilovom *Okovanom Prometeju* iz 5. st. pr. Kr.

U sholiji uz Likofronovu *Aleksandru* 631 stoji ne samo da Teopomp ime Jonskog mora izvodi od Ilira Jonija, već proširuje to podacima da je Jonije vladao tim krajevima, a da mu se otac zvao Adrija i da je po njemu prozvan grad Adrija. I na koncu Strabon u 7, 5, 8-9 (316-317) navodi da Teopomp izvodi ime Jonskog mora od čovjeka rodom iz Ise. I jedna Servijeva sholija, točnije ona uz Vergilijevu Eneidu, 3, 211, premda dolazi iz rimskog izvora, naglašava da je Isa bila Jonijevo kraljevsko sjedište.

Postoji još jedan, mogli bismo reći dokaz, da je na Isi stvarno postojao vladar imenom Jonije. To je oštećeni natpis u kamenu, nađen na Visu, na kojem su ipak uočljive riječi: *Ἰονίου νῆσος* = *Jonijev otok*. Taj dokument, kao i novčići s Jonijevim imenom, nađeni na srednjedalmatinskim otocima ukazuju na to da ova mitska priča možda i nije samo priča.

3. DALMACIJA I GRČKA KOLONIZACIJA

Jedinstvenu pojavu u europskoj i svjetskoj povijesti predstavlja fenomen velike grčke kolonizacije od 8. – 6. st. pr. Kr. Jasno, kolonizacije je bilo i prije i poslije tog perioda, ali u tom razdoblju ona je bila najintenzivnija. Navode se različiti uzroci ove važne aktivnosti, od ekonomskih i trgovačkih pa do političkih. Ne ulazeći u etiologiju grčke kolonizacije, moramo istaknuti da se ona širila po cijelom Sredozemlju i ostavila tragove i naselja praktički u svim zemljama ovog dijela Europe. Može se ipak reći da je bila najintenzivnija u području južne Italije i Sicilije, otkuda i naziv Magna Graecia.

Prve indicije za grčku kolonizaciju na obalama istočnog Jadrana, prema pisanim i nepisanim dokumentima možemo staviti u 6. st. pr. Kr. Premda jadranska obala nije daleko od grčke obale, ona nije bila toliko važna Grcima da bi osnivali kolonije već od osmog stoljeća. Uzroke treba tražiti možda u slabim potencijalima obradive zemlje koja je bila neophodna prvim kolonizatorima, kao i nedovoljnoj prometnoj funkciji ovih krajeva. No, to ne znači da u to vrijeme nije postojala nikakva trgovačka aktivnost na Jadranu i da nisu osnovani izvjesni emporiji na našoj na obali. Poznata je jantarska i kositrena ruta, koja je išla preko sjevernog Jadrana, kao i emporiji u donjem toku rijeke Neretve, kuda se najlakše moglo doći i do udaljenih krajeva unutrašnjosti Iliride.

Herodot piše da su u Jadran prvi došli maloazijski Fokejci na svojim pentekonterama u sedmom stoljeću pr. Kr., ali ne daje nikakve podatke o stanovništvu Dalmacije.

Prvi izvori o Jadranu i Dalmaciji, te o etničkoj situaciji potječu iz pera grčkih geografa i historiografa: Hekateja⁹ iz Mileta, Teopompa i Pseudo-Skilaka¹⁰, dakle u rasponu od 6. do 4. st. pr. Kr., a poslije su sve brojniji podaci rimskih i grčkih (rimskodobnih) historiografa.

Najstariji poznati spis o narodima koji su stanovali uz dalmatinsku obalu pripada Hekateju iz Mileta. U sačuvanim fragmentima Hekatejevog spisa (koji su navedeni ponajviše u djelima Stjepana Bizantinca¹¹) *Γῆς περίοδοσ* spominje se i Jadran imenom *ὁ Ἀδρίασ* – Adrija, *ὁ Ἀδριατικὸς κόλπος* – Adrijatski zaljev i *ὁ Ἰόνιος κόλπος* – Jonski zaljev¹². U tim ulomcima spominju se imena sjevernojadranskih plemena koja stanuju uglavnom izvan dalmatinskog područja: Istri, Kaulici, Liburni, Mentori, Siopi, Hitmiti i Japodi. Jedino Liburni dijelom zahvaćaju Dalmaciju i to onaj dio od Paga i Zadra do rijeke Krke. Njihovo prostiranje na sjeverozapad išlo je sve do rijeke Raše. Oni su jedno od rijetkih ilirskih plemena čije ime perzistira kroz čitavo razdoblje antike.

Prvi koherentni i sačuvani opis istočne jadranske obale s etničkim, zemljopisnim, mitografskim i itinerarskim podacima, ali veoma sažet, jeste Pseudo-Skilakov *Περίπλους* (Oplovba). Opisuje čitavu sredozemnu obalu, počevši od Grčke preko Male Azije, Afrike, Hispanije, Italije, Jadrana, sve u krug i očito je imao funkciju nekakvog plovidbenog „vodiča“. Do 19. st. smatralo se da je djelo Skilaka iz Karijande, ali je onda dokazano da ne može biti starije od 4. st. pr. Kr. (cca između 380. i 330. pr. Kr.). Ime autora nije poznato. Shema pisanja je ova: prvo naziv etnika na tom dijelu obale, zatim gradovi, otoci ili rijeke tog kraja i na kraju trajanje puta u danima (noćima). Takav lapidaran tekst poslije je proširivan jer su se bilješke na marginama i nova saznanja ubacivali u originalni zapis, pa je često teško razlučiti izvorno od naknadnoga. Nije isključeno da je srž zapisa i starija od četvrtog stoljeća. Opis istočnojadranske obale, dakle, počinje s 20. poglavljem, a završava 25. i to ovako: pog. 20 o Istriji (*ΙΣΤΡΟΙ*), pog. 21 o Liburniji (*ΛΙΒΥΡΝΟΙ*), pog. 22 o zemlji Hila i Bulina (*ΙΛΛΥΡΠΙΟΙ*), pog. 23 o zemlji Nesta (*ΝΕΣΤΟΙ*), pog. 24 o zemlji Manijaca (*ΜΑΝΙΟΙ*), pog.

⁹ Hekatej iz Mileta (Ἑκαταῖος), povjesničar i zemljopisac, oko 560. - oko 480. pr. Kr.

¹⁰ Spis anonimnog autora iz 4. st. pr. Kr., koji se pogrešno pripisivao Skilaku (Σκύλαξ) iz Karijande, geografu iz

6. st. pr. Kr. Otuda takav naziv.

¹¹ Stjepan Bizantinac (Στέφανος), 6. st. po. Kr., grčki geograf i matematičar. Napisao *Ἐθνικά* (Narodne znamenitosti). Pojedini fragmenti sačuvani kod Konstantina Porfirogeneta.

¹² Upotreba pojmova Jadran i Jonsko more nije kod grčkih pisaca dosljedna. Tako sholijast Apolonija Rodskog kaže da grčki pisci ponekad Jadransko more zovu Jonskim, a Jonsko Jadranskim.

25 o zemlji Enhelejaca (ΕΓΧΕΛΕΙΣ). Za nas su relevantna samo poglavlja 21, 22, 23 i 24, pa ćemo ih navesti.

Pog. 21 ΛΙΒΥΡΝΟΙ. Μετὰ δὲ Ἰστρουσ Λιβυρνοὶ εἰσιν ἔθνος. ἐν δὲ τούτῳ τῷ ἔθνει πόλεις εἰσὶ παρὰ θάλατταν αἶδε· Ἰδασσα, Ἀτιενίτης, Δυύρτα, Ἀλουψοί, Ὀλσοί, Πεδηται, Ἡμίονοι. οὗτοι γυναικοκρατοῦνται. καὶ εἰσιν αἱ γυναῖκες ἀνδρῶν ἐλευθέρων, μίσγονται δὲ τοῖς ἑαυτῶν δούλοις, καὶ τοῖς πλησιοχώροις ἀνδράσι. Κατὰ ταύτην τὴν χῶραν αἶδε νῆσοι εἰσιν, ὧν ἔχω εἰπεῖν τὰ ὀνόματα· εἰσὶ δὲ καὶ ἄλλαι ἀνώνυμοι πολλαί· Ἰστρίς νῆσος, σταδίων τι ἴσος πλάτος δὲ ρκ´. Ἡλεκτρίδες, Μεντορίδες. αὗται δὲ αἱ νῆσοι εἰσὶ μεγάλαι. Καταρβάτης ποταμός. Παράπλους τῆς Λιβυρνίδος χώρας ἡμερῶν δύο.

„ Poslije Istra je narod Liburna. Ovaj narod ima ove gradove uz more: Idasa, Atienita, Diirta, Alupsi, Olsi, Pedeti, Hemioni. Ovima vladaju žene. One su žene slobodnih ljudi, a pare se također s robovima i ljudima iz susjedstva. Uz ovu zemlju pružaju se sljedeći otoci, čija imena trebam spomenuti (a ima ih i mnogo drugih bezimenih): otok Istris dug 310, širok 120 stadija, Elektride, Mentoride. Ovo su veliki otoci. Rijeka je Katarbates. Plovidba uz liburnsku zemlju traje dva dana.“¹³

Ovdje je interesantno da se javlja možda najstariji naziv Zadra : Ἰδασσα. Također je zanimljiv podatak o ginekokraciji kod Liburna. Ostali navedeni otoci uglavnom se odnose na kvarnerski arhipelag.

Pog. 22 ἸΛΛΥΡΙΟΙ. Μετὰ δὲ Λιβυρνοῦς εἰσιν Ἰλλυριοὶ ἔθνος, καὶ παροικοῦσιν οἱ Ἰλλυριοὶ παρὰ θάλατταν μέχρι Χαονίας τῆς κατὰ Κέρκυραν τὴν Ἀλκινόου νῆσον. καὶ πόλις ἐστὶν Ἑλληνὶς ἐνταῦθα, ἣ ὄνομα Ἡράκλεια, καὶ λιμὴν. Εἰσὶ δὲ καὶ οἱ Λωτοφάγοι καλούμενοι, βάρβαροι οἶδε· Τεραστάμναι, Βουλινοί, Ἰλλυνοί. Βουλινῶν ὁμοτέρμονες Ἰλλυνοί. οὗτοι δὲ φασὶν Ἰλλυνοὺς τὸν Ἡρακλέους αὐτοῦ κατοικῆσαι· εἰσὶ δὲ βάρβαροι· κατοικοῦσι δὲ χερρόνησον ὀλίγω ἐλάσσῳ τῆς Πελοποννήσου. Ἀπὸ δὲ χερρόνησον παραστόνιον ὀρθόν, ταύτην παροικοῦσι. Βουλινοὶ δ' εἰσὶν ἔθνος Ἰλλυρικόν. παράπλους δὲ ἐστὶ τῆς Βουλινῶν χώρας ἡμέρας μακρᾶς ἐπὶ Νεστόν ποταμόν.

¹³ Od ovoga poglavlja nadalje prijevode je napravio autor ovog diplomskog rada.

„Poslije Liburna je narod Ilira i Iliri nastavaju uz more do Haonije, one nasuprot Korkire, Alkinojeva otoka. I tu je grčki grad, kojem je ime Herakleja i luka. A tu su i takozvani lotofazi, ovi barbari: Hijerastamni, Bulini, Hilini. Susjedi Bulina su Hili. Ovi kažu da se je tu naselio Heraklov sin Hilo, ali su barbari. Nastavaju poluotok malo manji od Peloponeza. Upravo od poluotoka dalje nastavaju Bulini. Bulini su ilirski narod. Plovidba uz zemlju Bulina traje duži dan do rijeke Nesta.“

Ovdje se riječ Iliri spominje samo u naslovu, a zapravo se opisuju narodi Bulina i Hila. Poluotok „malo manji od Peloponeza“ mora da je ono geografsko ispućenje između rijeka Krke i Jadra. Tu su se smjestili Hili i Bulini. Bulini bliže Krki, a Hili bliže Jadru. O tome da su Hili potomci Hektorovog sina Hila bilo je već riječi. Herakleja je grad čija ubikacija još nije ustanovljena, premda se po pronađenim novčićima zna da je sigurno postojao. Rijeka Nest odnosi se na Cetinu.

Pog. 23 ΝΕΣΤΟΙ. Ἀπὸ δὲ Νεστοῦ πλοῦς ἐστὶ κολπώδης. Καλεῖται δὲ Μάνιος ἅπας οὗτος ὁ κόλπος . παράπλους δὲ ἐστὶν ἡμέρας μιᾶς. Εἰσὶ δὲ ἐν τούτῳ τῷ τόπῳ νῆσοι, Προτεράς, Κρατεῖαι, Ὀλύντα. αὗται δὲ ἀπ’ ἀλλήλων ἀπέχουσι στάδια β΄, ἢ ὀλίγῳ πλεον, κατὰ Φάρον καὶ Ἴσσαν. ἐνταῦθα γάρ ἐστι νέος Φάρος, νῆσος Ἑλληνίς, καὶ Ἴσσα νῆσος· καὶ πόλεις Ἑλληνίδες αὗται. Πρὶν ἐπὶ τὸν Νάρωνα ποταμὸν παραπλεῦσαι, πολλή χώρα ἀνήκει σφόδρα εἰς θάλασσαν. Καὶ νῆσος τῆς παραλίας χώρας ἐγγύς, ἣ ὄνομα Μελίτη. καὶ ἑτέρα νῆσος ἐγγύς ταύτης, ἣ ὄνομα Κέρκυρα ἢ μέλαινα· καὶ ἐκτρέχει περὶ τὸ ἀκρωτήριον νῆσος αὕτη τῆς παραλίας χώρας σφόδρα, τῷ δὲ ἑτέρῳ ἀκρωτηρίῳ καθήκει ἐπὶ τὸν Νάρωνα ποταμὸν. Ἀπὸ δὲ τῆς Μελίτης ἀπέχει στάδια κ΄· τῆς δὲ παραλίας χώρας ἀπέχει στάδια η΄.

„Poslije Nesta plovi se zaljevom. Čitav se ovaj zaljev naziva Manijskim. Plovidba po njemu traje jedan dan. U tom su zaljevu otoci: Proterada, Krateje, Olinta. Udaljeni su jedan od drugog dva stadija ili malo više, a leže prema Faru i Isi. Tamo je naime novi Far, grčki otok, i otok Isa: isto kao i grčki gradovi. Prije nego li se uplovi u rijeku Naron, veliki komad zemlje znatno se proteže u more. I ima otok blizu obale, kojemu je ime Melita i drugi otok blizu ovoga, kojemu je ime Crna Kerkira. I veoma se približava ovaj otok jednim rtom obali kopna, a drugim rtom pruža se do rijeke Narona. Od Melite je udaljen 20 stadija: od obale kopna udaljen je 8 stadija.“

U ovom poglavlju spominje se Manijski zaljev, koji dakle seže od Cetine (Nesta) sve do Pelješca. To bi bio srednjodalmatinski međuotočki „zaljev“. Imena triju otoka zvuče

zbunjujuće: ipak bi *Krateiai* moglo biti iskrivljeno od *Brateiai/Brattia* (Brač), a *Olynta* od *Sollentia* (Šolta). Neki smatraju da je *Proteras* naziv za prvi otok u navedenom nizu, ali se ne zna koji, pa bi možda bilo bolje zamisliti da je *Proteras* koruptela od *Proterai* (prvi), a riječ se odnosi na Brač i Šoltu, jer se kao prvi spominju prije Fara i Ise.

Pog. 24 MANIOI. Ἀπὸ δὲ Νεστῶν ἐστὶν ὁ Νάρων ποταμός· ὁ δὲ εἰσπλοῦς εἰς τὸν Νάρωνά ἐστιν οὐ στενός. εἰσπλεῖ δὲ εἰς αὐτὸν καὶ τριήρης καὶ πλοῖα εἰς τὸ ἄνω ἐμπόριον, ἀπέχον ἀπὸ θαλάσσης στάδια π´. Οὗτοι δὲ εἰσιν Ἰλλύριοι ἔθνος Μανιοί. Λίμνη δὲ ἐστὶ τὸ εἶσω τοῦ ἐμπορίου μεγάλη, καὶ ἀνήκει ἡ λίμνη εἰς Αὐταριάτας, ἔθνος Ἰλλυρικόν. καὶ νῆσος ἐν τῇ λίμνῃ ἔνεστι σταδίων ρκ´ ἢ δὲ νῆσος αὕτη ἐστὶν εὐγέωργος σφόδρα. Ἀπὸ δὲ ταύτης τῆς λίμνης ὁ Νάρων ποταμός ἀπορρεῖ. Καὶ ἀπὸ τοῦ Νάρωνος ἐπὶ τὸν Ἀρίωνα ποταμὸν ἡμέρας ἐστὶ πλοῦς. ἀπὸ δὲ τοῦ Ἀρίωνος ποταμοῦ πλοῦς ἡμέρας ἤμισι, καὶ Κάδμου καὶ Ἀρμονίας οἱ λίθοι εἰσὶν ἐνταῦθα, καὶ ἱερὸν, ἄπωθεν τοῦ Ἀρίωνος ποταμοῦ. ἀπὸ δὲ τοῦ Ἀρίωνος ποταμοῦ εἰς Βουθόην ὁ πλοῦς καὶ τὸ ἐμπόριον.

„Poslije Nesta je rijeka Naron. Ulaz u Naron nije uzak. A u njega uplovljava i trijera i plovila do gornjeg emporija, koji je udaljen od mora 80 stadija. Ovi Manijci su ilirske narodnosti. Ima veliko jezero iznad emporija, i to jezero seže do Autarijata, ilirskog naroda. I na jezeru ima otok od 120 stadija. A taj otok je veoma plodan. Iz tog jezera otječe rijeka Naron. Od Naron do rijeke Ariona plovi se jedan dan. A od rijeke Ariona plovi se pola dana i tu su litice Kadma i Harmonije i svetište podalje od rijeke Ariona. Od rijeke Ariona plovi se u Butoju i emporij.“

Nest je rijeka Cetina, a Naron Neretva. Gornji emporij je, preračunato, udaljen oko 15 km (80 stadija), što bi odgovaralo položaju današnjeg Metkovića. Tu stanuju Manijci. Nejasno je mjesto koje govori o velikom jezeru i otoku od 23 km (120 stadija). Pojam Arion odnosi se vjerojatno na rijeku Drim.

U 25. poglavlju govori se o Enhelejcima, koji obitavaju na području Boke Kotorske, Budve i Epidamna, što izlazi izvan domene naše studije.

Drugi povijesni izvor, premda znatno mlađi, zove se Pseudo-Skimnov *Περιήγησις* (Vodič)¹⁴, iz 2. st. pr. Kr., ali nema veze sa Skimnom, koji je živio u istom stoljeću, pa je tako

¹⁴ Skimno (Σκύμνος), 2. st. pr. Kr. grčki geograf s Hija, autor putopisa po Europi, Aziji i Africi. Jedan opis europske obale u 742 jamba i jedan opis obale Crnoga mora pod imenom Pseudo-Skimnov *Vodič* ne pripada njemu (*Περιήγησις*).

i nazvan. Napisan je cca 110. pr. Kr., a služio je kao udžbenik za učenje napamet. To je spjev u jambskim trimetrima u kojem se opisuje obala Europe, Azije i Libije. I tu se navode imena naroda na istočnojadranskoj obali, koja se donekle poklapaju sa Pseudo-Skilakovim. Tako se spominju Ismenoi (Izmeni), Mentores (Mentori), Pelagonoi (Pelagoni), Liburnoi (Liburni), Boulianoi (Bulini) i Illyrioi (Iliri). Pojam Iliri, koji je kod starijih geografa označavao narode na samom jugu Jadrana, vremenom se širio na sve istočnojadranske narode, tako da se je sukladno tome pojam Ilirik u doba rimske supremacije protezao od Histrije sve do Epira. Premda je Pseudo-Skimno iz 2. st. pr. Kr., on se koristio starijim izvorima, uključujući već spomenutog Teopompa, Timeja i Eratostena, što navodi i sam autor. Zbog kapitalne važnosti i ovog djela za povijest Dalmacije citirat ćemo relevantne stihove.

Evo onog dijela *Periegeze* koji se odnosi na dalmatinski dio istočnojadranske obale:

Ἡ πλησίον χώρα δὲ τούτων κειμένη
 ὑπὸ τῶν Πελαγόνων καὶ Λιβυρνῶν κατέχεται.
 Τούτοις συνάπτου δ' ἐστὶ Βουλινῶν ἔθνος·
 ἔξῃς δὲ μεγάλη χερρόνησος Ὑλλικὴ 410
 πρὸς τὴν Πελοπόννησόν τι ἐξισουμένη·
 πόλεις δ' ἐν αὐτῇ φασι πέντε καὶ δέκα
 Ὑλλους κατοικεῖν, ὄντας Ἑλληνας γένει·
 τὸν Ἡρακλέους γὰρ Ὑλλον οἰκιστὴν λαβεῖν,
 ἐκβαρβαρωθῆναι δὲ τούτους τῷ χρόνῳ 415
 τοῖς ἔθεσιν ἱστοροῦσι τοῖς τῶν πλησίον,
 ὧς φασι Τίμαιός τε κάρατοσθένης.
 Νῆσος κατ' αὐτοὺς δ' ἔστιν Ἴσση λεγομένη,
 Συρακοσίων ἔχουσα τὴν ἀποικίαν.
 Ἡ δ' Ἰλλυρίς μετὰ ταῦτα παρατείνουσα γῆ 420
 ἔθνη περιέχει πολλά· πλήθη γὰρ συχνά
 τῶν Ἰλλυριῶν λέγουσιν εἶναι καὶ τὰ μὲν
 αὐτῶν κατοικεῖν τὴν μεσόγειον νεμόμενα,
 ἃ δὲ τὴν παράλιον ἐντὸς ἐπέχειν Ἀδρίου,
 καὶ τινὰ μὲν αὐτῶν βασιλικαῖς ἐξουσίαις 425

ὑπήκο' εἶναι, τινὰ δὲ καὶ μοναρχίαις,
ἃ δ' αὐτονομεῖσθαι· θεοσεβεῖς δ' αὐτοὺς ἄγαν
καὶ σφόδρα δικαίους φασὶ καὶ φιλοξένους,
κοινωνικὴν διάθεσιν ἠγαπηκότας
εἶναι, βίον ζηλοῦν τε κοσμιώτατον.

430

Φάρος δὲ τούτων οὐκ ἄπωθεν κειμένη
νῆσος Παρίων κτίσις ἐστὶν ἣ τε λεγομένη
Μέλαινα Κόρκυρ', ἣν Κνίδιοι κατώκισαν.

„A zemlju koja leži blizu ovih drže Pelagonci i Liburni, a na ove se veže narod Bulina: slijedi veliki Hilički poluotok, donekle sličan Peloponezu: kažu da na njemu petnaest gradova nastavaju Hili, koji su porijeklom Heleni: jer su uzeli Heraklovog Hila za ojkista,¹⁵ ali pripovijedaju da su se ovi veremenom pobarbarili zbog okolnih naroda, kao što kažu Timej i Eratosten. Nasuprot ovima je takozvani otok Isa sa sirakuškom naseobinom. A ilirska zemlja, koja se proteže iza njih, obuhvaća mnoge narode. Kažu da je veliko mnoštvo Ilira podijeljeno i da jedni od njih nastavaju unutrašnjost, a jedni drže obalu s ove strane Jadrana, i neki od njih su poslušni kraljevskoj vlasti, neki samovladi, a neki žive po svojim zakonima: kažu da su silno pobožni i vrlo pravedni i gostoljubivi, vole zajedničke uredbe i teže za vrlo uređenim životom. Far, otok koji leži nedaleko ovih, naseobina je Parana, i takozvana Crna Korkira, koju su naselili Kniđani.“

A sada da zaključimo. Na osnovu etno-geografskih podataka istočne jadranske obale kako su nam je dali Hekatej, Pseudo-Skilak i Pseudo Skimno, možemo rekonstruirati mapu ilirskih naroda koji su ju nastavali do 4. st. pr. Krista. To je važno znati, jer se krajem tog i početkom trećeg stoljeća etnička slika bitno mijenja zbog dolaska Kelta. Tek poslije toga perioda izronit će imena dobro poznatih nam ilirskih naroda, kao što su na pr. Delmati, Ardijejci, Daorsi i drugi. Samo na sjevernom Jadranu zadržat će se etnosi Histri, Liburni i Japodi na svojim starim područjima.

Sve do sad govorili smo o Dalmaciji kao skupini ilirskih naroda i njihovim opisima u djelima grčkih pisaca. Sada ćemo obratiti pažnju na osnivanje grčkih kolonija u Dalmaciji u tom najranijem zabilježenom periodu, tj. 6. - 4. st. pr. Kr.

Prvo grčko naselje na istočnom Jadranu je jedno kontroverzno pitanje, oko kojega se povjesničari ne mogu složiti. Jedna grupa, u koju spadaju strani povijesni stručnjaci C.

¹⁵ Ojkist (ekist) je vođa i zapovjednik grčkih kolonizatora.

Müller, Th. Mommsen i J.J. Wilkes, te naši povjesničari Robert Matijašić i Petar Lisičar, koji je najdetaljnije razradio to pitanje, smatraju da je prvo grčko naselje bila knidska kolonija na otoku Crnoj Korkiri, koje je po njima nastalo u 6. st. pr. Kr.

Prema Pseudo-Skimnu, Knidani su osnovali koloniju na Korkiri Melaini (Scymn. 432-433).
To su stihovi:

..κτίσις ἐστὶν ἢ τε λεγομένη

Μέλαινα Κόρκυρ', ἣν Κνίδιοι κατῶκισαν.

„...ima naselje koje se zove

Korkira Melaina, koje su naselili Knidani“.

I geograf Strabon¹⁶ spominje knidski polis na Korkiri Melaini (Strab., VII, 315):

Εἶθ' ὁ Νάρων ποταμὸς καὶ οἱ περὶ αὐτὸν Δαόριζοι καὶ Ἀρδιαῖοι καὶ Πληραῖοι, ὧν τοῖς μὲν πλησιάζει νῆσος ἢ μέλαινα Κόρκυρα καλουμένη καὶ πόλις, Κνιδίων κτίσμα, τοῖς δὲ Ἀρδιαίοις ἢ Φάρος, Πάρος λεγομένη πρότερον· Παρίων γὰρ ἐστὶ κτίσμα.

„Tamo je rijeka Naron i oko nje Daorsi, Ardijejci i Plereji, kojima je blizu otok Korkira Melaina i grad, naseobina Knidana, a Far, prije nazvan Par, naseobina Parana, blizu je Ardijejcima“.

Isti podatak, premda u izvoru na latinskom jeziku, navodi Plinije Stariji¹⁷:

...ab Issa Corcyra Melaena cognominata cum Cnidiorum oppido distat XXV...

„...od Visa je po imenu Korkyra Melaina s gradom Knidana udaljena XXV tisuća koraka.“

Od ova tri izvora o gradu Knidana na Korčuli (Korkiri) najstariji je Pseudo-Skimno. Kako je utvrđeno da ovaj autor o jadranskim prilikama ne daje ni jedan podatak koji se ne nalazi dokumentiran kod autora iz četvrtog stoljeća, gotovo je sigurno toliko star i podatak o Korkiri Melaini. Pseudo-Skimno uzimao je podatke iz Teopompa, Efora¹⁸, Timeja¹⁹ i Dionizija iz Halkide²⁰, koje sve poimence i navodi. Kako vidimo, sve su to autori iz četvrtog stoljeća. *Periegeza* osim Korkire Melaine spominje još sirakušku koloniju Isu (418-419) i parski Far (431-432).

Νῆσος κατ' αὐτοὺς δ' ἐστὶν Ἴσση λεγομένη,

Συρακοσίων ἔχουσα τὴν ἀποικίαν.

¹⁶ Strabon (Στράβων). 1. st. pr. Kr./ 1. st. po. Kr., geograf i povjesničar, iz Amasije na Pontu. *Γεωγραφικά*.

¹⁷ Plinije Sekundo Stariji, Gaj (Gaius Plinius Secundus Maior), 23./24. - 79. po. Kr., političar, prirodoslovac i povjesničar, *Naturalis historia (Prirodoslovlje)*.

¹⁸ Efor (Ἐφορος). 4. st. pr. Kr., grčki historičar iz Kime (Mala Azija), *Povijest (Ἱστορίαι)*

¹⁹ Timej iz Tauromenija, 4./3. st. pr. Kr., grčki historičar.

²⁰ Dionizije iz Halkide, 4. st. pr. Kr.

„Pokraj njih je takozvani otok Isa
sa sirakuškom naseobinom.“

Φάρος δὲ τούτων οὐκ ἄπωθεν κειμένη
νῆσος Παρίων

„A nedaleko njih leži Far,
otok Parana.“

Sjetimo se da Pseudo-Skilak spominje u 23. poglavlju grčke gradove Isu i Far. Dakle, i Vis i Hvar kao kolonije imaju potvrdu i u Pseudo-Skilaku i u Pseudo-Skimnu. Kolonija Crna Korčula, naseobina Knidana ima potvrdu samo u Pseudo-Skimnu, a u Pseudo-Skilaku se spominje samo otok Crna Korčula, bez spominjanja naselja²¹. Čudno je to što se, kao što smo rekli, svi podaci iz *Periegeze* (Pseudo-Skimna) mogu naći kod autora iz četvrtog, petog, a možda i šestog stoljeća, a o Korkiri Melaini-koloniji nema nigdje dokaza u toj starijoj literaturi. Negdje je sigurno postojao zapis, ali se izgubio. Indirektni dokaz za to je Strabonov navod, koji smo naveli, o knidskom gradu Korkiri Melaini, a Strabonovi glavni izvori su Teopomp, Efor i Timej, svi iz četvrtog stoljeća. Vrlo je vjerojatno da je taj navod uzet iz jednog od ove trojice pisaca.

Stariji i mlađi grčki pisci svjedoče da su Grci u petom i šestom stoljeću poznavali Jadran. Hekatej krajem šestog stoljeća daje mnogo podataka o istočnojadranskoj obali. Zato je moguće da su već onda imali neku koloniju ili kolonije na Jadranu, što potvrđuju i arheološki dokazi iz tih vremena. Na pr. u Dalmaciji, vjerojatno u Solinu, nađena je korintska piksida iz šestog ili petog stoljeća, nekoliko atičkih vaza iz petog stoljeća nađeno je u Ninu i Visu, vjerojatno iz petog stoljeća srebrna tetradrahma nađena je kod Vele Luke na Korčuli itd. Teopomp potvrđuje i dopunjuje Pseudo-Skilakovu vijest da se na rijeci Naron javlja trgovačka roba s otoka Hija i Tasa. Dakle, po tim literarnim i arheološkim podacima zaključujemo da su Grci u 5. i 6. st. pr. Kr. imali razvijene trgovačke odnose s istočnom obalom Jadrana. Te su odnose mogli održavati jedino ako su imali na sjevernom ili srednjem Jadranu neku bazu, koloniju ili više njih. Sada ćemo pokazati vjerojatnu pretpostavku da je knidska crnokorkirska kolonija bila jedna od njih.

Knidsku koloniju možemo promatrati kao koloniju dorske Pentapole. Pentapol je političko-religiozni savez dorskih gradova: Knida, Kosa i rodskih gradova Linda, Jalisa i Kamira. Pentapol ili Pentapolis. Pentapolski gradovi osnivaju svoje kolonije u 6. st. pr. Kr.

²¹ Možda je pogreškom prepisivača *Periplusa* došlo do izostavljanja podatka o koloniji na Kerkiri Melaini.

Kod osnivanja učestvuju obično dva ili tri grada Pentapole. Važno je znati da su sve kolonije ovih gradova osnovane prije petog stoljeća, u sedmom i šestom (Lipari, Salapija, Rudiji i italski Triopion su iz šestog stoljeća, ostale kolonije su još starije.) Nije poznata ni jedna kolonija Knida, Kosa i rodskih gradova, osnovana poslije šestog stoljeća. Zato je teško povjerovati da je knidska Korkira Melaina jedina osnovana poslije tog stoljeća. Ona je mogla služiti kao baza za trgovinu po rijeci Naronu, na kojem je, kako piše Psudo-Skilak u dvadesetčetvrtom poglavlju, bio gornji emporij. Korčula je onda mogla biti donji emporij, neka vrsta morske baze, jer je blizu rijeke Naronu.

Neki znanstvenici smatraju da je Crna Korkira osnovana oko 580., drugi oko 550. pr. Kr., a neki pri kraju 6. st. pr. Kr. Te su hipoteze vezane uz vjerovanje da su Knidanima u osnivanju pomigli Kerkirani (Krkfljani), koji su iz svojih kolonija u Kerkiri, Epidamnu i Apoloniji nadzirali njima blizak južni Jadran. Knidani su s Kerkiranima bili povezani dugotrajnim prijateljstvom, jer su im (Knidani) negdje početkom šestog stoljeća spasili 300 dječaka koje su zbog kerkirskog odmetništava (Kerkira je bila korintska kolonija) Korinćani pod Perijandrom zarobili i odveli ih prema Maloj Aziji s namjerom da ih kastriraju. Pomoć Kerkirana Knidanima oko osnivanja kolonije Korkire Melaine bila je zahvala za učinjeno dobročinstvo. Jasno je da se ta zahvala nije mogla odgađati na dugo vrijeme, pa se zato osnivanje Korkire Melaine stavlja na početak 6. st. pr. Kr. A samo ime Korkira Melaina mogla je opet biti zahvalna gesta Knidana Kerkiranima time što su uzeli ime njihova grada.

Ako uzmemo da je to drugi argument, uz dataciju pentapolskih kolonija, za rano osnivanje kolonije, evo i trećeg pokazatelja. Legenda o Antenorovom osnivanju grada vodi nas u davna vremena, poslije uništenja Troje, pa je i to naznaka za starost grada Korkire Melaine.

Vratimo se sada na druge dvije grčke kolonije, Isu (Ἴσσα) i Far (Φάρος).

Početak ćemo s Farom, jer imamo točnu dataciju za njegov osnutak kod Diodora Sicilskog.²² On nam je ostavio poglavlje iz kojega se vidi da su Parani s otoka Para osnovali Far na otoku Hvaru i da im je u tome pomogao sirakuški tiranin Dionizije Stariji. Trovrnsna datacija (prema atenskom arhontu, rimskim konzulima i olimpijadama) je precizna i stavlja osnutak u 385./84. god. pr. Kr. Taj Far utemeljili su na položaju današnjeg Starog Grada na Hvaru. Starosjedioci Iliri su nakon nekog vremena pozvali u pomoć Ilire s obale da zajednički otjeraju novodošljake. Napali su Grke i mnoge poubijali. Grci su istovremeno zatražili Dionizijevu pomoć, koju im je on i poslao, te su zajedno od deset tisuća napadača pobili pet, a zarobili dvije tisuće.

²² Diodor Sicilski (Διόδωρος), grčki historičar iz Agirija, 90. - 27. pr. Kr., *Knjižnica (Βιβλιοθήκη)*.

Evo opisa: 15, 13, 4

ἄμα δὲ τούτοις πραττομένοις Πάριοι κατά τινα χρησμόν ἀποικίαν ἐκπέμψαντες εἰς τὸν Ἀδρίαν ἔκτισαν ἐν αὐτῷ νῆσον τὴν ὀνομαζομένην Φάρον, συμπράξαντος αὐτοῖς Διονυσίου τοῦ τυράννου. οὗτος γὰρ ἀποικίαν ἀπεσταλκῶς εἰς τὸν Ἀδρίαν οὐ πολλοῖς πρότερον ἔτεσιν ἐκτικῶς ἦν τὴν πόλιν τὴν ὀνομαζομένην Λίσσον.

„Dok su se te stvari dešavale, Parani su prema nekom proroštvu izaslali koloniju u Jadran i u njemu naselili otok po imenu Far, uz suradnju tiranina Dionizija. On je, naime, već izaslao koloniju u Jadran ne mnogo godina prije, i utemeljio grad po imenu Lis.“

Još: 15, 14, 1-2

τοῦ δ' ἐνιαυσίου χρόνου διεληλυθότος Ἀθήνησι μὲν ἦρχε Διοτρέφης, ἐν Ρώμῃ δ' ὕπατοι κατεστάθησαν Λεύκιος Οὐαλέριος καὶ Αὐλὸς Μάλλιος, παρὰ δ' Ἡλείοις Ὀλυμπιάς ἤχθη ἐνενηκοστὴ ἐνάτη, καθ' ἣν ἐνίκα στάδιον Δίκων Συρακόσιος. ἐπὶ δὲ τούτων Πάριοι μὲν τὴν Φάρον οἰκίσαντες τοὺς τε προενοικοῦντας βαρβάρους ἐν τινι χωρίῳ καθ' ὑπερβολὴν ὀχυρῶ ὄντι εἶασαν κατοικεῖν ἀσινεῖς, αὐτοῖδὲ παρὰ θάλατταν κτίσαντες πόλιν ἐτείχισαν. μετὰ δὲ ταῦτα τῶν προοικούντων ἐν τῇ νήσῳ βαρβάρων δυσχεραίνοντων ἐπὶ τῇ παρουσίᾳ τῶν Ἑλλήνων, καὶ μεταπεμπομένων τοὺς πέραν κατοικοῦντας Ἰλλυριοῦς, μικροῖς πλοίοις πολλοῖς διέβησαν εἰς τὴν Φάρον, ὄντες ὑπὲρ τοὺς μυρίους, καὶ τοὺς Ἑλληνας πορθοῦντες πολλοὺς ἀνήρουν. ὁ δ' ἐν τῇ Λίσσῳ καθεσταμένος ἔπαρχος ὑπὸ Διονυσίου τριήρεις πλείους ἔχων ἐπέπλευσε τοῖς τῶν Ἰλλυριῶν πλοιαρίοις, καὶ τὰ μὲν βυθίσας, τὰ δὲ χειρωσάμενος, ἀπέκτεινε τῶν βαρβάρων πλείους τῶν πεντακισχιλίων, ἐζώγησε δὲ περὶ δισχιλίους.

„Na završetku godine u Ateni je bio arhont Diotref, u Rimu su izabrani konzuli bili Lucius Valerius i Aulus Mallius, a Elejci su slavili devedeset-devetu Olimpijadu, onu u kojoj je Dikon iz Sirakuze osvojio stadion. Dakle u njihovo vrijeme su Parani, koji su osnovali Far, dozvolili domorodačkom barbarskom stanovništvu da ostanu bez štete na jednom utvrđenom mjestu na uzvisini, dok su sami osnovali grad uz more i sagradili zid oko njega. Kasnije, međutim, domorodački barbari na otoku postali su nezadovoljni zbog prisustva Grka i pozvali su Pire koji su živjeli preko (na kopnu), pa su prešli s mnogo malih brodova na Hvar, a bilo ih je preko deset tisuća, pustošili su i ubili mnoge Grke. Ali upravitelj Lisa, postavljen od

Dionizija, s mnogo trijera navali je na čamce Ilira i jedne potopivši, a druge zarobivši, ubio je više od pet tisuća barbara, a zarobio oko dvije tisuće.“

Tu je opet jedna povijesna kontroverza, ovaj puta u vezi Dionizijeve pomoći. Je li ona stigla s Ise ili iz Lisa (današnji Lješ u Albaniji)? Logično bi bilo za očekivati da je pomoć došla s Ise, koja je jako blizu, dok bi za dolazak pomoći iz Lisa trebala četiri dana (dva da se javi u Lis, dva da stigne vojna pomoć). No ipak, od tri sačuvana primjerka Diodorova djela, jedan donosi grafiju Lissos, a dva Lissa, odnosno Lisa. Teško je povjerovati da bi sva tri prepisivača pogriješila na istome mjestu.

Prije nego što kažemo nešto o samoj Isi, grčkoj koloniji na Visu, moramo ju staviti u povijesni kontekst sirakuškog tiranina Dionizija Starijeg. 406. pr. Kr. izabran je za sirakuškog stratega, ali je uskoro prigrabio svu vlast. Pobijedio je Kartažane, koji su vladali zapadnom Sicilijom. Pod njegovom vlašću Sirakuza je postala najmoćnija država u središnjem Sredozemlju. Zbog želje za sigurnošću plovidbe okrenuo se Jadranskom moru, na kojem je želio zagospodariti. Tako je zauzeo Adriju na ušću Pada i južnije na italskoj obali Ankon. Na našoj strani Jadrana osnovao je koloniju na Visu, koji je kao otok bio idealan za kontrolu plovidbe Jadranom. Nigdje ne piše kada je točno utemeljena kolonija Isa, ali se pretpostavlja neposredno prije Fara, tj. između 392. i 385. Dokaz da je Isa egzistirala u četvrtom stoljeću daje nam Pseudo-Skimno, koji kaže da je na Visu bila sirakuška kolonija, kako je već prije napomenuto. Uz nju se spominje i Hvar. I u Pseudo-Skilaku su spomenuti Isa i Far, što smo također prikazali u *Periplusu* u poglavlju 23, samo što se ne specificira Isu kao sirakušku koloniju.

I Far i Isa kovali su svoj novac i bili su samostalni gradovi. Razlika je u tome što je Far nakon uspješnog prosperiteta u četvrtom i trećem stoljeću bio 219. potpuno razrušen, nakon što su ga Rimljani osvojili u borbi protiv Demetrija Farskog. Od tada on gubi samostalnost i stalno je u rukama ilirskih vladara, sve do rimskih vremena. Isa je pak kao rimski saveznik uspjela očuvati svoju samostalnost od Ilira i Rimljana sve do 47. pr. Kr., kada je nesretno stala na Pompejevu stranu i nakon Cezarove pobjede izgubila samostalnost, koju je imala 350 godina.

I napokon, možemo reći da su Isejci osnovali subkolonije na rubnim točkama kaštelanskog polja: Tragurion (Τραγούριον) i Epetion (Ἐπέτιον), u 4. li 3. st. pr. Kr. To su današnji Trogir i Stobreč. Negdje u isto vrijeme, na otoku Korčuli u području mjesta Lumbarde, Isejci su u kooperaciji s domaćim ilirskim stanovništvom osnovali subkoloniju, od koje se osim

kamene psefizme nije očuvalo ništa. Nije poznato ni kako se zvala. Salona je, kako se čini, više bila pod ilirskom nego isejskom vlašću.

Što se tiče Epidaura, nema naznaka da je bio grčka kolonija, kao ni Jadera. Oni su tek poslije postali kolonije, ali rimske.

Premda su dalmatinske kolonije Grka bile osnovane u jednom, za Grke na baš previše atraktivnom geografskom području, ipak kao da iznenađuje njihova malobrojnost. Bilo je samo nekoliko kolonija koje smo upravo opisali i nekoliko njihovih subkolonija. Zašto je to tako? Jedan od faktora sigurno je i žestina kojom su Iliri odbijali novodošle Grke, što se vidi iz osnutka Fara, kao i čestih ilirskih napada na Tragurion, Epetion i Salonu, a da o gusarskim pljačkama i ne govorimo, u čemu su Iliri bili pravi majstori.

4. ILIRSKI RATOVI

Kao što smo prije napomenuli, od kraja četvrtog i početka trećeg stoljeća, uglavnom zbog dolaska i snažnog pritiska Kelta dolazi do pomicanja ilirskih naroda i onakve etnografske mape Ilirika kakva je nastala u rimsko doba, koje počinje, možemo slobodno reći 229., tj. od prvog ilirskog rata. Glavni historiografi ovog razdoblja koji su pisali grčki bili su Polibije²³, Apijan²⁴ i Dion Kasije²⁵. Ova trojica Grka opisivali su rimsku povijest, pa tako i ovo razdoblje kada Rim ulazi u povijest Ilirika i sukobljava se s ilirskim narodima. Ti sukobi bili su sporadični, ali su se ponavljali kroz dugi period. I kada je već sve uokolo Ilirika bilo pokoreno, kada je Rim već odavno pacificirao jednom opasnu Kartagu, jednom slavnu Grčku, kada je već vladao dalekom Hispanijom, Malom Azijom i Egiptom, tu pred svojim vratima morao je još uvijek smirivati slobodarski i neustrašivi Ilirik. Preko dvjesto godina Rimljani su upokoravali ratoborna ilirska plemena, sve tamo od 229. pr. Kr. pa do 9. po. Kr. Bila je općepoznata činjenica da je Ilirik iznjedrio hrabre vojnike i tada i poslije u rimskoj vojsci. Iz Ilirika je uz pomoć vojske izabrano više rimskih careva. To je bio kraj grubih, divljih i hrabrih naroda koji su više od svega voljeli slobodu. Međutim, tu borbu ilirskih naroda protiv rimske vlasti moramo gledati u širem povijesnom kontekstu. Ilirski kraljevi često su se priklanjali makedonskim kraljevima, koji su imali isti cilj: zaštititi se od rimske dominacije i supremacije na Balkanu. Sama geografska blizina Ilirika i Makedonije i njihova ugroženost od strane Rima bila je povod da se te zemlje u više navrata vežu u savez radi obrane. Na žalost, na kraju

²³ Polibije (Πολύβιος), cca 210.-120. pr. Kr., Megalopol u Arkadiji, Povijest (*Ιστορίαι*).

²⁴ Apijan (Ἀππιανός), Aleksandrija, 2. st. po. Kr., Rimski povijest (*Ρωμαϊκά*).

²⁵ Dion Kasije (Δίων Κάσσιος), Nikeja, 2./3. st. po. Kr., Rimski povijest (*Ρωμαϊκή Ιστορία*).

su doživjeli istu i istovremenu sudbinu. Naime 168. bitka kod Pidne predstavljala je zajednički kraj za makedonsku i ilirsku državu. No, to ne znači da je u budućnosti prestao otpor pojedinih ilirskih plemena, poglavito Delmata, koji su bili toliko značajni da je po njima čitavo područje Ilirika poslije dobilo naziv Delmacija (Dalmacija).

U novoj etničkoj slici u Iliriku javlja se narod Ardijejaca, koji je živio negdje između Cetine i Neretve, nasuprot otoku Hvaru. Bili su poznati po gusarenju. Kralj Ardijejaca, Agron, Pleuratov sin, stvorio je poprilično veliko kraljevstvo. 231. on umire i nasljeđuje ga žena Teuta. I ona je, kao i njezin suprug, pljačkala obližnji Epir i druge grčke pokrajine. Sva tri povjesničara, s manjim razlikama, opisuju gusarenje kao razlog za rimsku intervenciju 229. Ovdje ćemo navesti Apijanovu verziju, koja spominje da su se Isejci potužili Rimu na ardijejsko gusarenje:

Ap. Ill., 7, 18-19 Ἄγρων ἦν βασιλεὺς Ἰλλυριῶν μέρους ἀμφὶ τὸν κόλπον τῆς θαλάσσης τὸν Ἴόνιον, ὃν δὴ καὶ Πύρρος ὁ τῆς Ἡπείρου βασιλεὺς κατεῖχε καὶ οἱ τὰ Πύρρον διαδεξάμενοι. Ἄγρων δ' ἔμπαλιν τῆς τε Ἡπείρου τινὰ καὶ Κόρκυραν ἐπ' αὐτοῖς καὶ Ἐπίδαμον καὶ Φάρον καταλαβὼν ἔμφρουρα εἶχεν. ἐπιπλέοντος δ' αὐτοῦ καὶ τὸν ἄλλον Ἴόνιον, νῆσος, ἣ ὄνομα Ἴσσα, ἐπὶ Ρωμαίους κατέφυγεν. οἱ δὲ πρέσβεις τοῖς Ἰσσίοις συνέπεμψαν, εἰσομένους τὰ Ἄγρωνος ἐς αὐτοὺς ἐγκλήματα. τοῖς δὲ πρέσβεσιν ἔτι προσπλέονσιν ἐπαναχθέντες Ἰλλυρικοὶ λέμβοι τῶν μὲν Ἰσσίων πρεσβευτὴν Κλεέμπορον, τῶν δὲ Ρωμαίων Κορογκάνιον ἀναιροῦσιν: οἱ δὲ λοιποὶ διέδρασαν αὐτούς.

„Agron je bio kralj onog dijela Ilirije uz Jadransko more, koje su držali u vlasti Pir, kralj Epira i njegovi nasljednici. A Agron pak osvoji dio Epira, Korkiru, Epidamno i Far i postavi straže. Kada je navalio i na preostali dio Jadrana, otok po imenu Isa utekao se Rimljanima za pomoć. A ovi pošalju poslanike s Isejcima da istraže Agronove nepravde prema njima. Još su navalili na poslanike na povratku ilirski lembi i ubili Kleempora, isejskog poslanika, a od Rimljana Koronkanija: ostali su im pobjegli.“

Nakon toga, 229. Teuta nastavlja taktiku svoga muža i napada Kerkiru (Krf) i Epidamno. Osvojena je Kerkira, a na čelo je postavljen Demetrije Farski, bivši zapovjednik Fara. U međuvremenu je krenula rimska flota od 200 brodova pod Gnejem Fulvijem, a drugi konzul Postumije, koji je po pisanju Polibija imao 20.000 pješaka i 200 konjanika, tu vojnu silu prebacio je u Apoloniju. Polibije²⁶ dalje priča da je Demetrije predao konzulima Kerkiru, pa

²⁶ Polibije je suvremenik sukoba s Ilirima, pa se može smatrati pouzdanim povjesničarom za ovo razdoblje.

su se zatim i ostali Ardijejci predali. Teuta se sklonila u dobro utvrđeni Rizon (Risan), a 228. zatražila je bezuvjetni mir. Pristala je platiti tribut, odreći se presizanja za Isom, koja izgleda do tada jedina još nije bila pod ilirskom vlašću, Farom, Kerkirom i drugim gradovima koji nisu bili ardijejski. Rimljani su osvojena područja prepustili Demetriju Farskom, a matično ardijejsko područje prepustili Teutinom posinku Pinu, s time da ne smije s više od dva lembe ploviti južnije od Lisa. Kako Pin nije bio punoljetan, Agronov brat Skerdilaida kao regent preuzeo je vlast. Demetrije se poslije Teutine abdikacije oženio Pinovom majkom Triteutom. Tako je završio prvi ilirski rat.

Od 229. do 219. imamo malo vijesti o Demetriju. U tom razdoblju on je prekršio sporazum s Rimljanima i priklonio se makedonskom kralju Filipu V., koji je mislio na ove zaratiti. Usto se dao na gusarenje protiv rimskih brodova i na to nagovorio Histre na drugoj strani istočnog Jadrana.

O tome Apijan, *Illyr.*, 8, 23

Ρωμαίων γὰρ Κελτοῖς ἐπὶ τριετὲς τοῖς ἀμφὶ τὸν Ἡριδανὸν οὖσι πολεμοῦντων, ὁ Δημήτριος ὡς ὄντων ἐν ἀσχολίᾳ τὴν θάλασσαν ἐλήζετο, καὶ Ἰστρου εἴθνος ἕτερον Ἰλλυριῶν ἐς τοῦτο προσελάμβανε, καὶ τοὺς Ἀτιντανοὺς ἀπὸ Ρωμαίων ἀφίστη.

„Dok su, naime, Rimljani ratovali s Keltima tri godine na rijeci Pad, Demetrije, misleći da su prezauzeti tim poslom, pljačкао je po moru, i Istre, jedan drugi ilirski narod, naveo je na to i Atintane je udaljio od Rimljana“.

Također je prekršio i mirovne uvjete s Rimom i s pedeset lembe otplovio južnije od Lisa i pljačкао grčke gradove. O tome Polibije, 3, 16, 2-4:

συνέβαινε γὰρ κατ' ἐκείνους τοὺς καιροὺς Δημήτριον τὸν Φάριον, ἐπιλελησμένον μὲν τῶν προγεγονότων εἰς αὐτὸν εὐεργετημάτων ὑπὸ Ρωμαίων, καταπεφρονηκότα δὲ πρότερον μὲν διὰ τὸν ἀπὸ Γαλατῶν τότε δὲ διὰ τὸν ἀπὸ Καρχηδονίων φόβον περιεστῶτα Ρωμαίους, πάσας δ' ἔχοντα τὰς ἐλπίδας ἐν τῇ Μακεδόνων οἰκίᾳ διὰ τὸ συμπεπολεμηκέναι καὶ μετεσχηκέναι τῶν πρὸς Κλεομένη κινδύνων Ἀντιγόνῳ, πορθεῖν μὲν καὶ καταστρέφεσθαι τὰς κατὰ τὴν Ἰλλυρίδα πόλεις τὰς ὑπὸ Ρωμαίους ταττομένας, πεπλευκέναι δ' ἔξω τοῦ Λίσσου παρὰ τὰς συνθήκας πεντήκοντα λέμβοις καὶ πεπορθηκέναι πολλὰς τῶν Κυκλάδων νήσων.

„Dogodilo se u to vrijeme da je Demetrije Farski, zaboravivši na prijašnja dobročinstva Rimljana prema njemu, omalovažio Rimljane zbog nastalog straha prvo od Gala, a zatim od

Kartažana, polažući sve nade u makedonsku kraljevsku kuću zbog ratne pomoći i sudjelovanja u pogibeljima s Antigonom protiv Kleomena, uništavao i podvrgavao ilirske gradove, stavljene pod rimsku vlast, i plovio preko Lisa, usprkos odredbama, s pedeset lembe te pljačkao mnoge cikladske otoke.“

Čitavo ovo djelovanje Demetrija protiv rimske države uskoro je završilo sistematskim i postupnim redosljedom raščišćavanja problema s rimske strane (koji je bio karakteristika Rimljana): prvo njihovom pobjedom nad Galima, zatim pobjedom nad Histrima, te sljedeće godine obračunom s Demetrijem. Konzuli Emilije Paulo i Livije Salinator uoči ljeta 219. kreću u kaznenu ekspediciju protiv Demetrija, koji je utvrdio grad Dimale, a sam se povukao sa 6.000 vojnika u Far. Nakon brze predaje Dimalea Rimljani su krenuli na Far i varkom savladali Demetrijevu posadu. Pred gradom se pojavilo samo dvadesetak rimskih brodova, dok je većinu vojske Emilije još prije iskrcao u blizini. Kad su Farani izašli iz grada da svladaju malobrojnu posadu brodova, prikrivana glavnina rimske vojske presjekla im je odstupnicu prema gradu i porazila ih. Demetrije je ipak uspio pobjeći i skloniti se na dvoru Filipa V., makedonskog kralja. Far je doživio žalosnu sudbinu jer je sravnjen sa zemljom. I kad je poslije obnovljen nije imao privilegije slobodnog grada.

Polibije, 3, 19, 12

ὁ δὲ στρατηγὸς τῶν Ῥωμαίων Αἰμίλιος τὴν μὲν Φάρων εὐθέως ἐξ ἐφόδου παραλαβὼν κατέσκαψε, τῆς δὲ λοιπῆς Ἰλλυρίδος ἐγκρατῆς γενόμενος καὶ πάντα διατάξας κατὰ τὴν αὐτοῦ προαίρεσιν μετὰ ταῦτα ληγούσης ἤδη τῆς θερείας εἰς τὴν Ῥώμην ἐπανῆλθεν καὶ τὴν εἴσοδον ἐποίησατο μετὰ θριάμβου καὶ τῆς ἀπάσης εὐδοξίας.

„A rimski vojskovođa Emilije, pošto je odjednom na juriš osvojio Far, sravni ga sa zemljom, a zavladao preostalim Ilirikom i sve uredivši po svom nahodanju, poslije toga, a ljeto je već bilo pri kraju, vratio se je u Rim i ušao s trijumfom i svom slavom.“

Daljnji slijed u ilirskoj vladarskoj kući bio je ovaj: Pin (Agronov sin) preminuo je oko 217. na pragu punoljetnosti, regent Skerdilaida (Agronov brat), koji je poslije Demetrijeva poraza promijenio politiku, odmetnuo se od Filipa V. i priklonio Rimljanima, umro je nešto prije 205. Skerdilaidin sin Pleurat bio je vjeran saveznik Rima i vladao je do oko 180. Naslijedio ga je sin Gencije.

Zadnji, treći rat protiv ilirske države, premda naziv „država“ ovdje smijemo samo uvjetno upotrebljavati, bio je vrlo kratka vijeka. Ponovo se Rimljani sukobljavaju s dva ilirska naroda na suprotnim dijelovima Jadrana, Histrima i Ilirima na jugu. Nas zanimaju više ovi južni,

premda i oni samo rubno dotiču teritorij Dalmacije. Dakle, nakon pobjede kod Nezakcija i pacificiranja Histra, Rimljani 171. ulaze u treći rat protiv svojeg stalnog konkurenta na balkanskom području, Makedonije. S tim je ratom usko povezan i treći ilirski rat, budući je Gencije, poslije dugo premišljanja na koju stranu bi stao, 168. pr. Kr. odabrao upravo onu krivu, makedonsku, i bio poražen. Tada je makedonski kralj bio Perzej, sin Filipa V. Međutim, već prije je Gencije vršio gusarske napade po Jadranu, što je on pred Rimljanima uporno poricao. Nakon što je Gencije poražen u jednoj bitki, zatvorio se je u Skodru (Skadar). Po Apijan, kada je pretor Lucije Anicije tražio da se preda, zatražio je tri dana za razmišljanje i onda se predao.

Apijan, *Ill.* 2, 9

Ἀνίκιος δὲ Ῥωμαίων στρατηγὸς λέμβους τε τοῦ Γενθίου τινὰς εἶλεν ἐπιπλεύσας, καὶ κατὰ γῆν αὐτῷ συνενεχθεὶς ἐκράτει τὴν μάχην, καὶ συνέκλεισεν ἕς τι χωρίον, ὅθεν αὐτῷ δεομένῳ ὁ μὲν Ἀνίκιος ἐκέλευσε Ῥωμαίοις ἑαυτὸν ἐπιτρέψαι, ὁ δ' ἐς βουλὴν ἤτησε τρεῖς ἡμέρας, καὶ ἔλαβεν. ἐν δὲ ταύταις τῶν ὑπηκόων αὐτοῦ πρὸς τὸν Ἀνίκιον μετατιθεμένων ἠξίωσεν ἐντυχεῖν τῷ Ἀνικίῳ, καὶ γονυπετῆς ἐδεῖτο αὐτοῦ πάννυ αἰσχρῶς.

„Anicije, rimski vojskovođa, u pomorskoj navali zarobio je neke Gencijeve lembe, pobijedio ga je u kopnenoj bitki, i zatvorio ga u jednoj tvrđavi. Odatle mu je, kad je molio za pregovore, naredio da se preda Rimljanima. A ovaj je zamolio tri dana za razmišljanje i bilo mu je dozvoljeno. Za to vrijeme, budući da su njegovi potčinjeni otišli Aniciju, zamolio je da se sastane s Anicijem i pavši na koljena, sramotno ga je molio.“

Poslije ilirskih ratova Dalmacija nije mirovala. Dok je do sada samo djelomično, rubno bila zahvaćena ilirskim ratovima, i to više na južnim stranama, sada će na scenu stupiti Delmati, najratobornije i najtvrdokornije ilirsko pleme, s kojima će Rim ratovati, s prekidima, više od 150 godina, sve do 9. po. Kr. Ilirsko pleme Delmati spušta se iz unutrašnjosti prema moru oko 180. pr. Kr., na početku Gencijeve vladavine. Oni će okupirati središnje područje Dalmacije između Krke i Cetine, odnosno Neretve.

5. RIMLJANI I ILIRI 167. – 59. PR. KRISTA

Propašću Gencijeve ilirske države na jugu Jadrana nisu se Rimljani riješili ilirske opasnosti, nego su naprotiv neočekivano dobili još većeg i tvrdokornijeg protivnika u srednjoj

Dalmaciji, Delmate²⁷. Doduše, Delmati nisu toliko gusarili kao Ardijejci, ali su ugrožavali naseobine na kopnu, kao što su na pr. bile isejske subkolonije Tragurion i Epetion, a nisu se ustručavali ni napadati gradove ilirskih susjeda, kao što su Liburni (Promona) ili Daorsi. Njihovo područje bilo je prvo između rijeka Krke i Cetine, ali nakon raseljenja Ardijejaca protegnulo se ono sve do Neretve.²⁸

Prva intervencija Rima protiv Delmata došla je kao rezultat isejskog prosvjeda 158. pr. Kr. Isejci su se požalili da Delmati napadaju njihove subkolonije Tragurion i Epetion. Da ispita situaciju i ponašanje Delmata poslan je konzularni senator Gaj Fanije Strabon. Poslije svoje misije izvijestio je Senat da Delmati nisu htjeli da ga prime jer po njima Jadran nije područje rimske skrbi. O tome izvještava Polibije. Zanimljivo je pogledati prvi spomen o ovom narodu:

Polibije, 32, 9

ὅτι τῶν Ἰσίων πλεονάκις πεπρεσβευκότων εἰς τὴν Ρώμην καὶ διασαφούντων ὅτι Δελματεῖς τὴν χώραν ἀδικοῦσι καὶ τὰς πόλεις τὰς μετ' αὐτῶν ταπτομένας: αὐται δ' εἰσὶν Ἐπέτιον καὶ Τραγύριον: ὁμοίως δὲ καὶ τῶν Δαορσῶν ἐγκαλούντων, ἐξαπέστειλεν ἢ σύγκλητος πρεσβευτὰς τοὺς περὶ Γάιον Φάννιον ἐποπτεύσοντας τὰ κατὰ τὴν Ἰλλυρίδα, καὶ μάλιστα τούτων τὰ κατὰ τοὺς Δελματεῖς. οὗτοι δέ, μέχρι μὲν ἔζη Πλευράτος, ὑπήκουον ἐκείνῳ: μεταλλάξαντος δὲ τούτου τὸν βίον, καὶ διαδεξαμένου Γενθίου τὴν βασιλείαν, ἀποστάντες ἀπὸ τούτου τοῖς ὁμόροις προσεπολέμουν καὶ κατεστρέφοντο τοὺς ἀστυγείτονας, ὧν ἔνιοι καὶ φόρους αὐτοῖς ἔφερον: ὁ δὲ φόρος ἦν θρέμματα καὶ σῖτος. καὶ οἱ μὲν περὶ Φάννιον ἐπὶ τούτοις ἐξώρμησαν.

„Budući da su Isejci više puta slali poslanstvo u Rim i ukazivali da Delmati čine nepravde njihovom teritoriju i gradovima, njihovim saveznicima, a to su Epetion i Tragurion, a slično su pozivali i Daorsi, Senat je izaslao poslanike sa Gajem Fanijem da ispitaju stvari u Iliriku, a posebno one koje se odnose na Delmate. A oni, dok je živio Pleurat, slušali su ga, a kada je preminuo i Gencije naslijedio kraljevsku čast, odmetnuvši se od njega zaratili su na obližnja plemena i podjarmili susjede, od kojih su im neki i prinosili danak; a danak je bio stoka i žito. Zbog toga su poslani poslanici s Fanijem.“

²⁷ Apijan i Varon smatraju da je oblik *Delmatae* i *Dalmatia* stariji i ispravniji, dok su oblici *Dalmatae* i *Dalmatia* mlađi. To da su mlađi je sasvim logično, jer mi danas, jasno, upotrebljavamo oblik koji je kasnije ušao u upotrebu.

²⁸ Ovdje treba napomenuti da su Delmate istisnuli ili asimilirali bivša stara ilirska plemena: Neste, Manijce, Bu-Line i Hile, koji se stoga više ne spominju u povijesti Ilirika.

Iz ovoga svega se može vidjeti koliko su siloviti i neustrašivi bili Delmati, da se ni Rima, koji je pred desetak godina podjarmio nedavno njihove južne sunarodnjake, nisu bojali. Rimljani, više bijesni zbog delmatske drskosti negoli njihovog uznemiravanja isejskih saveznika, započnu 156. rat na Delmate iz Narone.²⁹ Dok je konzul Gaj Marcije Figul polučio polovičan uspjeh i samo dijelom uništio delmatski centar Delminij, sljedeće je godine njegov nasljednik Publije Kornelije Scipion Nazika uspio popaliti Delminij i prisiliti Delmate na mir. Potom je u Rimu proslavio trijumf, koji Senat nije mogao uskratiti jednom Scipionu. Malo je neobično da Apijan ne navodi Nazikinu pobjedu, ali zato Strabon piše: 7, 5, 5

ἔστι δὲ καὶ Ἀνδήτριον ἐρυμνὸν χωρίον, Δέλμιον³⁰ δὲ μεγάλη πόλις, ἥς ἐπώνυμον τὸ ἔθνος: μικρὰν δ' ἐποίησε Νασικᾶς καὶ τὸ πεδίων μηλόβοτον διὰ τὴν πλεονεξίαν τῶν ἀνθρώπων.

„A postoji Andetrij, utvrđeno mjesto, a i Delminij, veliki grad, po kojem je i naziv plemena: njega Nazika učini neznatnim i pašnjakom ovčjim zbog pohlepe ljudi.“

Slijedeći rimsko-ilirski okršaj bio je s Ardijejcima, s pogubnim posljedicama za ovaj narod. Opet su se okrenuli gusarstvu, a po Apijanovim riječima skupa s Plerejima napali su „rimski posjed u Iliriku.“ Oba plemena živjela su na području oko Neretve pa sve do bokokotorskog zaljeva. Na rimska upozorenja nisu obraćali pozornost, pa je 135. pr. Kr. Senat uputio konzula Servija Fulvija Flaka s dvije legije da sredi situaciju. Kada nisu pristali na uvjete primirja, Fulvije ih je napao i porazio. Nakon pobjede Rimljani su Ardijejce prisilili da se presele u unutrašnjost, gdje su, nenaviknuti na nove životne uvjete, postepeno propadali i nestajali. O tome Strabon, 7, 5, 6:

Ὀυαρδαίους δ' οἱ ὕστερον ἐκάλεσαν τοὺς Ἀρδιαίους· ἀπέωσαν δ' αὐτοὺς εἰς τὴν μεσόγαιαν ἀπὸ τῆς θαλάττης Ρωμαῖοι, λυμαιομένους αὐτὴν διὰ τῶν ληστηρίων, καὶ ἠνάγκασαν γεωργεῖν. τραχεῖα δὲ χώρα καὶ λυπρὰ καὶ οὐ γεωργῶν ἀνθρώπων, ὥστ' ἐξέφθαρται τελέως τὸ ἔθνος, μικροῦ δὲ καὶ ἐκλέλοιπε.

„Kasnije su Ardijejce nazvali Vardejcima. Rimljani su ih potisnuli u unutrašnjost, dalje od mora, jer su ga pustošili pljačkama bandi, i prisilili da obrađuju zemlju. Ali zemlja je krševita i škrta i nepogodna za zemljoradnike, tako da je narod bio sasvim upropašten i skoro istrijebljen.“

²⁹ Narona je bila rimska utvrda na Neretvi, današnji Sv. Vid kod Metkovića.

³⁰ Oko izvornosti oblika *Delmion* ili *Delminium* još se vode rasprave, ali je moguće da je dulji oblik mladi.

Treća akcija u ovom razdoblju poduzeta je protiv Delmata 119./118. pr. Kr. Pošto su Kornelije Kota i Cecilije Metel osvojili Sisciju, krene Metel sam u Dalmaciju, premda mu Delmati za to nisu dali povoda. Metel je htio iznuditi trijumf. I premda su ga Delmati u Saloni lijepo primili, on je opljačkao zemlju i postigao trijumfalne počasti. Što se tiče Salone, ona nije bila stara isejska subkolonija kao Tragurion i Epetion, već trgovačko naselje koje se razvilo u trećem i drugom stoljeću, i u kojem je bilo isejskih trgovaca, ali je većinom bilo u vlasti Delmata.

Poslije ovih događanja nemamo naročitih vijesti o Dalmaciji i ratnim akcijama. Salona je kao trgovište isejskih i rimskih trgovaca bila pod zaštitom Rima. Kako su 78. Rimljani vodili ratove na četiri fronte, iskoristili su to Delmati i osvojili Salonu, koju je onda Gaj Koskonije, s pretorskim ovlastima, zajedno s još nekim dijelovima Dalmacije nakon dvogodišnjeg rata ponovo vratio pod rimsku upravu, pod kojom će od tada ostati za stalno.

Interesantan je podatak da Rim do kraja Republike nije osnovao na istočnoj obali Jadrana ni jednu provinciju sa stalnim namjesnikom i upravom.

6. ILIRIK U CEZAROVO DOBA

U doba velikih rimskih vojskovođa i vladara, Gaja Julija Cezara i Oktavijana Augusta, bilo je mnogo okršaja u Iliriku. Cezar je bio manje uspješan od Oktavijana u tim borbama. Vatinijevim zakonom 59. pr. Kr. Cezar je dobio Galiju Cisalpinu i Ilirik kao provincije na pet godina, a poslije mu je mandat bio produžen za još pet godina, pa je i Ilirik tada postao provincija. To je prva službena uporaba tog imena za Ilirik. Međutim, Cezarovi su interesi i akcije bili u Transalpinskoj Galiji. Za to nam razdoblje pisani izvori daju malo podataka, više on sam. Dok je bio u Akvileji, novom i važnom rimskom vojnom uporištu za borbe na sjeveroistočnim frontama došli su mu isejski poslanici 56. pr. Kr. sa molbom da ostanu rimski saveznici i da mogu računati na rimsku vojnu pomoć. To im je Cezar i obećao. No, pravi razlog dolaska poslanstva nije jasan. Moguće su nastali neki problemi između grčkih i rimskih trgovaca, posebice u Saloni. Poslije ćemo vidjeti da je zaista bilo tako i da su se stoga poslije Isejci okrenuli Pompeju, zbog navodne oholosti cesarovaca, zaboravivši pritom na dogovor s Cezarom. To će ih na kraju koštati slobode. Cezar nije provodio sustavno osvajanje Ilirika jer je imao posla na drugim stranama. To će poslije napraviti Oktavijan. Ima jedan događaj koji pokazuje kako je toliko bio rastrgan događanjima da nije mogao uvijek postići pobjedu. Delmati i njihovi saveznici osvojili su 50. pr. Kr. grad Promonu (blizu današnje planine Promine) od Liburna, koji su se zbog toga potužili Cezaru. Promona je bila na lijevoj strani

rijeke Krke, očito liburnska enklava, jer znamo da su Liburni od pamtivijeka dopirali do, ali ne preko, lijeve obale Krke. Ovaj je pozvao Delmate da vrata grad Liburnima, što su ovi odbili. Nato je Cezar poslao, kako kaže Apijan, „jednu jaku vojsku“, koju Delmati „poubijaše do posljednjeg čovjeka“. Evo izvještaja: Apijan, *Ill.*, 12

τοῦ δὲ Καίσαρος ἡγουμένου Κελτῶν, οἱ Δαλμάται οἶδε, καὶ ὅσοι ἄλλοι Ἰλλυριῶν τότε μάλιστα διητύχουν, Λιβυρνοῦς, ἕτερον ἔθνος Ἰλλυριῶν, Πρωμόναν πόλιν ἀφείλοντο: οἱ δὲ σφᾶς Ρωμαίοις ἐπιτρέποντες ἐπὶ τὸν Καίσαρα ἐγγὺς ὄντα κατέφευγον. ὁ δὲ ἔπεμψε μὲν, καὶ προηγόρευσε τοῖς ἔχουσι τὴν Πρωμόναν ἀποδοῦναι τοῖς Λιβυρνοῖς: οὐ φροντισάντων δὲ ἐκείνων τέλος ἔπεμψε στρατοῦ πολλοῦ, οὗς ἅπαντας ἔκτειναν οἱ Ἰλλυριοί.

„Kada je Cezar zavladao Keltima, ovi Dalmati i drugi Iliri koji su tada bili najuspješniji, oduzeli su Promonu Liburnima, drugom ilirskom narodu. A ovi su se predali Rimljanima i zamolili za pomoć Cezara, koji je bio u blizini. On pošalje poslanike i poruči onima koji su posjedovali Promonu da je vrata Liburnima: a kad ovi nisu uopće marili, pošalje brojnu vojsku koju su Iliri čitavu pobili“.

Cezar nije imao vremena izvršiti odmazdu nad Delmatima jer se spremao na obračun s Pompejem, koji je rezultirao građanskim ratom 49. pr. Kr. U Iliriku je Cezar za zapovjednike postavio Gaja Antonija i Publija Kornelija Dolabelu (zapovjednika flote). Pompejeva je flota, pod vodstvom Marka Oktavija i Lucija Skribonija Libona, bila mnogo jača, pa je u direktnom sukobu pobijedila Cezarovu negdje u blizini Krka. Poslije ove pobjede i uspostavljene nadmoći na Jadranu, Oktavije je sklopio savez s Delmatima i što prijateljima, što obećanjima nastojao dobiti onaj dio Dalmacije koji je bio privržen Cezaru. Čak je i Isa prešla na Pompejevu stranu jer su rimski građani Salone, cezarovci, uzimali sve više maha u toj isejskoj koloniji. Međutim, stanovnici Salone nisu se nikako predavali Pompeju. Salonitanci su uz pomoć robova i žena odolili i Oktavijevoj opsadi. U tom ratu i Jader i Epidaur također su ostali vjerni Cezaru. Dion Kasije o obrani Salone piše ovo:

Dion Kasije, 42, 11

καὶ μετὰ τοῦτο καὶ ὁ Ὀκτάουιός σφισι προσεγένετο. ὡς γὰρ τότε τὸν Ἴονιον ἐσέπλευσε καὶ τὸν Ἀντώνιον τὸν Γάιον συνέλαβεν, ἄλλων μὲν τινων χωρίων ἐκράτησε, τὴν δὲ δὴ Σάλωνα, καίπερ ἐπὶ πλεῖστον αὐτὴν πολιορκήσας, οὐχ εἶλε. τά τε γὰρ ἄλλα ἰσχυρῶς αὐτὸν ἀπεκρούοντο, βοηθοῦντά σφισι τὸν Γαβίνιον ἔχοντες, καὶ τέλος μετὰ τῶν γυναικῶν ἐπεκδραμόντες μέγα ἔργον εἰργάσαντο.

„i poslije toga im se i Oktavije pridružio. Jer tada je uplovio u Jonsko more i zarobio Gaja Antonija, svladao je neka utvrđena mjesta, ali Salonu, premda ju je dugo opsjedao, nije zauzeo. I druga (utvrđena mjesta) su mu se žestoko opirala, imajući Gabinija na pomoć, i na koncu provalivši sa ženama napravili su veliki podvig.“

Bitka kod Farsala 48. pr. Kr. završila je potpunim Pompejevim porazom. Cezar je požurio za njim, a u Iliriku je ostavio Kvinta Kornificija da bude *quaestor pro praetore*, njegov namjesnik. Kornificije je dosta uspješno smirivao situaciju u Dalmaciji, a uspio je i vratiti od Delmata Promonu uz pomoć vojskovođe Gabinija, kojeg je Cezar poslao da mu bude na pomoć. Na putu od Promone prema Andetriju (Muć) bio je Gabinije u jednom klancu rijeke Čikole napadnut od Delmata, te je pretrpio ogromne gubitke (više od 2000 vojnika, 38 centuriona i četiri tribuna, a i borbeno znakovlje su Delmati zaplijenili), a sam se s ostacima vojske povukao u Salonu. To se desilo kod Sinodija, između Drniša i Sinja (Balijina Glavica). Oktavije, koji je i dalje dominirao Jadranom, ponadao se da će u takvoj situaciji, kada je Kornificiju ponestalo vojske, osvojiti Dalmaciju. Međutim, Kornificije je zatražio pomoć Vatinija, koji se nalazio u Brundiziju. Premda i sam u problemima, Vatinije je požurio kolegi u pomoć. Oktavije je tada odustao od opsade Epidaura i kod otoka Šćedro (Tauris) sukobio se s Vatinijem. Nakon poraza Oktavije pobježe u Isu, a za nekoliko dana i Vatinije krene za njim. Isa se predala Vatiniju pobjedniku, ali Oktavija više nije bilo. Međutim, ovim svojom svrstavanjem uz Pompeja Isa je izgubila samostalnost koju je do tada razborito čuvala preko 300 godina. Sada je postala običan rimski municipij. 46. pr. Kr. postane Vatinije prokonzulom u Iliriku, ali je morao ratovati s vječno nemirnim Delmatima. U tome je imao dosta uspjeha. 44. pr. Kr. urotnici su ubili Cezara, a Senat je postavio za prokonzula Makedonije, Ilirika i cijele Grčke Bruta Cepija. Brut, koji je bio i previše zauzet borbama s Antonijem, zanemario je Dalmaciju, tako da su Delmati ponovo zauzeli Salonu.

7. ILIRIK U OKTAVIJANOVO DOBA

Oktavijan, Antonije i Lepid, nakon što su 42. pr. Kr. kod Filipa pobijedili cezaroubojice, godine 40. podijelili su vlast. Oktavijanu je pripao Ilirik. Ta pokrajina je tada samo dijelom bila u vlasti Rima jer su se Delmati bili osilili i osamostalili. Rimu podložni bili su vjerojatno samo neki otoci i Liburnija. Uz Delmate odmetnuli su se i Partini u južnom Iliriku. Azinije Polion bio je poslan da pokori jedne i druge. On je zauzeo Salonu, zatim pokorio Partine i na povratku napao Delmate i pokorio ih. O tom ratu s Delmatima sačuvalo se malo dokumenata. Zna se da je Azinije proslavio trijumf nad Delmatima, da je sinu dao ime Saloninus (možda

zbog osvojenja Salone), te da je od delmatskog plijena sagradio prvu javnu knjižnicu u Rimu. Ipak, i poslije ovih pobjeda Delmati, kao ni mnoga druga ilirska plemena, nisu ni izdaleka bili u potpunosti pacificirani.

Vladar koji je radikalno promijenio situaciju i potpuno i zauvijek savladao ratoborna ilirska plemena bio je Oktavijan. To je napravio uz pomoć svojeg posinka i nasljednika, izvrsnog vojskovođe Tiberija. Naime, i jedan i drugi bili su odlični i neustrašivi stratezi, što su pokazali svojim pobjedama i konačnim pacificiranjem Ilirika. Oktavijan je sam odlučio slomiti otpor Ilira i to je napravio u tri vojna pohoda:

35.-33. pr. Kr. pohod protiv Japoda, Panonaca i Delmata

13.-9. pr. Kr. Bellum Pannonicum i

6.-9. po. Kr. gušenje Batonovog ustanka.

Pobjedama u ovim ratovima napokon je uspostavljena kopnena veza preko Siscije, Sirmija i Serdike (Sofije) na pravcu Panonija³¹-Mezija³²-Trakija s Malom Azijom i istočnim dijelom Rimskog carstva. Kada ta veza u 4. st. bude prekinuta barbarskim invazijama, posljedica će biti podvajanje carstva na zapadni i istočni dio.

Glavni izvor za ove ratove je sam August, iz čijih je komentara Apijan napisao *Ἰλλυρικὴ*. Podatke za ove ratove daju i grčki pisci Dion Kasije i Strabon. August je ovim ratovima ne samo htio umiriti neka vječito nemirna ilirska plemena, već i podići svoj ugled vojskovođe, te pripremiti spremnost legija za konačni obračun s Antonijem. Trebalo je zaštititi i rimske kolonije u Dalmaciji od stalne delmatske opasnosti, kao i povratiti sramotno izgubljeno bojno znakovlje kod Sinodija. Također je trebalo osigurati sjeveroistočni dio Italije, „vrata“ kroz koja su povremeno Japodi i Salasi napadali Akvileju i imali prolaz u središnju Italiju.

Ratovi protiv Japoda, Segeščana (Panonaca) i Delmata 35.-33. dobro su potvrđeni. Apijan im posvećuje skoro polovicu cijeloga teksta *Ἰλλυρικὴ* (App. *Illyr.*, 15-28), a Dion Kasije četiri poglavlja (49, 35-38). Oktavijan je vjerojatno preko Senije (Senja) doplovio i preko Vratnika ušao u zaleđe Velebita. Apijan piše da su mu se skoro sva tamošnja plemena odmah predala bez borbe. Međutim, kad je poslije tih „cisalpinskih“ Japoda došao među „transalpinske“,³³ Japodi tih krajeva stali su se povlačiti u šume i rušenjem stabala ometati napredovanje rimske vojske. Oktavijan je bio oprezan i nije napravio Gabinijevu pogrešku iz Sinodija da sva vojska ide klancem. Paralelno su se kretale kolone u klancu i po visovima.

³¹ Panonija i Dalmacija kao provincije nastale su neposredno poslije 9. po. Kr. od nekadašnjeg Ilirika.

³² Mezija kao provincija nastaje neposredno prije 6. po. Kr.

³³ Većina antičkih pisaca dijeli Japode u „cisalpinske“ (između Velebita i Male Kapele) i „transalpinske“ (iza Velike Kapele prema Kupi).

Ove sa visova su priskakale u pomoć onima dolje i nisu dale da ih Japodi iznenade. Nakon teškog zauzeća Metula, glavnog grada Japoda, njihov je otpor bio skršen. Na redu je bilo zauzeće Siscije u roku 30 dana. Potom se Oktavijan zaputi u Rim, ali se uskoro vrati da pokori one najneukrotivije, Delmate. Spusti se preko Liburnije i dostigne svoju vojsku, koja je već bila u dodiru s Delmatima. Krene prema Promoni, koju su od Koskonija Delmati preoteli još 50. pr. Kr. U Promoni je bilo 12.000 izabranih vojnika pod vodstvom Versosa. Kada je Oktavijan opkolio grad i zauzeo okolne visove, Testimos dođe u pomoć Delmatima s novom vojskom, ali ga Rimljani odbiše. Opkoljeni Delmati provališe iz grada, ali ih Rimljani nadvladaju, uđu u grad i zaposjednu ga.

O tome piše Apijan, *Illyr.*, 26

ὁ δὲ Καῖσαρ αὐτὴν τε καὶ δύο λόφους, οἱ ἔτι ἐκρατοῦντο ὑπὸ τῶν πολεμίων, ὁμοῦ περιετείχιζε, τεσσαράκοντα σταδίων περίμετρον. κὰν τούτῳ Τέστιμον Δαλμάτην, στρατὸν ἕτερον ἄγοντα τοῖς ἐν Πρωμόνῃ συμμάχον, ὑπαντήσας ἐδίωκεν ἐς τὰ ὄρη, καὶ ἐφορῶντος ἔτι τοῦ Τεστίμου τὴν Πρωμόναν εἶλεν, οὕπῳ τῆς περιτειχίσεως τετελεσμένης. ἐκδραμόντων γὰρ τῶν ἔνδον καὶ συνελαινομένων ὀξέως, οἱ Ρωμαῖοι φεύγουσιν αὐτοῖς ἐς τὴν πόλιν συνεσέπεσον, καὶ τὸ τρίτον τούτων ἔνδον ἔκτειναν: οἱ λοιποὶ δ' ἐς τὴν ἄκραν ἀνέδραμον. καὶ σπεῖρα Ρωμαίων ἐφύλασσαν αὐτοὺς ἐπὶ τῶν πυλῶν. οἷς προσπίπτουσιν οἱ βάρβαροι νυκτὸς τετάρτης, καὶ ἐξέλιπεν ἡ σπεῖρα τὰς πύλας ὑπὸ δέους. ὁ δὲ Καῖσαρ τοὺς μὲν πολεμίους ἀνέκοψε τῆς ὀρμῆς, καὶ τῆς ἐπιούσης εἶλε παραδόντας ἑαυτούς: τὴν δὲ σπεῖραν ἢ τὸ φυλάκιον ἐξέλιπε διακληρώσας, ἐζημίωσε θανάτῳ τὸ δέκατον, καὶ λοχαγοὺς ἐπὶ τῷ δεκάτῳ δύο.

„A Cezar njega (grad) i dva brežuljka, koji su još bili zaposjednuti od neprijatelja, zajedno opsjedne zidovima, opsega četrdeset stadija. I kada je suborac Testim onima u Promoni doveo drugu vojsku, dočekao ga je (Cezar) i potjerao u brda, i dok je Testim još promatrao, zauzeo je Promonu, dok obzidavanje još nije bilo gotovo. A kada su oni iznutra provalili i oštro bili odbijeni, Rimljani su zajedno s njima koji su bježali upali u grad i unutra pobili trećinu. A preostali se trkom popnu u utvrdu. I četa Rimljana čuvala ih je pred vratima. Četvrte noći barbari napadnu na njih i četa od straha napusti vrata. Ali Cezar potisne neprijateljski napad i sljedećeg dana primi njihovu predaju. A u četi koja je ostavila stražu ždrijebom je kaznio smrću svakog desetog vojnika i dva centuriona.“

Poslije ovog uspjeha krene Oktavijan prema Sinodiju, gdje su Delmati ponovo postavili zasjedu kao nekoć Gabiniju. Ovaj puta, međutim, nisu nadmudrili opreznog Oktavijana.

Nastavio je prema Setoviji (Sinj), gdje je vjerojatno bilo sjedište delmatskih prvaka. Setoviji je dolazila pomoć i u tim sukobima Oktavijan je bio ranjen u koljeno. Nato ostavi zapovjedništvo Statiliju Tauru, ode u Rim (34.) radi prihvaćanja dužnosti konzula i za kratko vrijeme se vrati (početkom 33.). Delmati su mu se tada predali, iscrpljeni ratom i glađu, jer su bili dugo vremena blokirani rimskom vojskom. Oktavijanu predadu 600 djece kao taoce, povrate legijsko znakovlje i plate tribut koji im je još Cezar bio odredio. 29. proslavi Oktavijan trijumf nad Delmatima.

Tijekom tih vojnih akcija (35.-33. pr. Kr.) imamo jedan interesantan podatak o gusarenju Mlječana i Korčulana, koje je Oktavijan porazio i oštro kaznio.

Aprijan kaže: 16, 47

ἑτέρους δὲ αὐτῶν ἀποστάντας, Μελιτηνοὺς καὶ Κορκυρηνοὺς, οἱ νήσους ᾤκουν, ἀνέστησεν ἄρδην, ὅτι ἐλήστευον τὴν θάλασσαν: καὶ τοὺς μὲν ἡβῶντας αὐτῶν ἔκτεινε, τοὺς δ' ἄλλους ἀπέδοτο. Λιβυρνῶν δὲ τὰς ναῦς ἀφείλετο, ὅτι καὶ οἶδε ἐλήστευον.

„A druge od njih koji su se odmetnuli, Melićane i Korkirane, koji stanuju na otocima, potpuno je uništio jer su se bavili gusarstvom: i one koji su bili u snazi od njih ubije, a druge proda u ropstvo. A Liburnima oduzme brodove jer su se i ovi bavili gusarstvom.“

Tako su završile operacije 35. - 33. pr. Kr.

Budući da *Bellum Pannonicum* uglavnom geografski ne ulazi u našu temu, samo ćemo se kratko osvrnuti na taj rat. O tome Dion Kasije donosi neke fragmentarne podatke, a ni druga vrela nisu izdašnija. U vremenskom rasponu od 14.-9. pr. Kr. Augustovi vojni zapovjednici Agripa, a potom i Tiberije morali su skoro svake godine djelovati protiv pobunjenih Panonaca, ali i Delmata. Zato to nemirno razdoblje Velej Paterkul naziva *Bellum Pannonicum*, iako u tim zbivanjima rimski interesi nisu bili ozbiljnije ugroženi.

I napokon, kao zadnji trzaj pred konačnu predaju, 6. po. Kr., potaknuti revoltom Desidijata, ilirsko-panonski narodi masovno dižu posljednji puta ustanak za slobodu. Ovaj očajnički pokušaj bio je izazvan novačenjem Desidijata za borbe protiv Germana, ali se brzo proširio na sva panonska i ilirska plemena, uključujući, naravno, i Delmate.

8. VELIKI BATONOV USTANAK I KONAČNA PACIFIKACIJA DELMATA I SVIH PANONSKIH I ILIRSKIH NARODA

Kada govorimo o predgrčkim i predrimskim starosjediocima moramo razlikovati dvije skupine naroda na sjeverozapadnom Balkanu. To su Iliri i Panonci. Ime Ilira nekako je poznatije i razglašenije jer su ranije došli u ekonomsko-politički interesni krug Grka, odnosno Rimljana. Međutim, ako uzmemo da su oni prebivali južno od sjeverozapadne vododijelnice zapadnog Balkana, onda su sjeverno od te linije, a pogotovo u nizinskom području između Save i Drave stanovali Panonci. Prema tome i ono što zovemo bosanska Posavina bilo bi područje Panonaca, jer i to su rubovi panonske nizine, koju su oni nastavali.

Ovaj ustanak, poznat po imenu Veliki Batonov ustanak zahvatio je po prvi (i zadnji) puta istovremeno sva panonska i ilirska plemena na Balkanu. Zato ga neki zovu i Veliki panonsko-dalmatinski ustanak. Dalmatinski zato što je pojam Dalmacije sada obuhvaćao područje svih ilirskih plemena, a ne samo Delmata. Tako se je pokrajina koja se nazvala po najratobornijem plemenu protekla i na ostala ilirska plemena.

Bilo je to vrijeme kada je čitavo Rimsko carstvo vrilo. U Panoniju su provaljivali divlji Dačani, na sjeveru su germanski Markomani opasno zaprijetili carstvu, a u Trakiji su zaredale pobune. Kako su Germani po tradiciji bili najopasniji za Rimljane i s njima je Rim vodio najteže bitke i nije ih uspio nikada savladati (jedino njih od bližih naroda), naredio je Tiberije da se u Iliriku unovači nova vojska uz čiju bi pomoć pošao na Markomane i njihovog kralja Maroboda. Naime, opasno germansko pleme Markomani pomicalo se sa zapada prema srednjem tijeku Dunava i postojala je realna opasnost da se spoje s Dačanima. Kada bi se ta dva naroda udružila Rimu bi bilo gotovo nemoguće obraniti se od njih. Dok su Rimljani s tim razlogom novačili vojnike kod plemena Desidijata, koji su se nalazili na području središnje Bosne, njihov hrabri poglavica Baton pokrene ustanak protiv Rima, kojem se brzo pridruže na jugu Delmati, u Panoniji Breuci, te postepeno sva ostala panonska i ilirska plemena. Zapalila se čitava Dalmacija i Panonija, od Drave na sjeveru i Drine na istoku sve do mora. Breuci, panonski narod, sa svojim vođom Batonom, pristanu uz Batona Desidijata. Govorilo se da je ustalo 800.000 ljudi s vojskom od 200.000 pješaka i 9.000 konjanika. O inicijativi i početku ustanka piše Dion Kasije, 55, 29

ταῖς γὰρ ἑσφοραῖς τῶν χρημάτων οἱ Δελμάται βαρυνόμενοι τὸν μὲν ἔμπροσθε χρόνον καὶ ἄκοντες ἡσύχαζον: ὡς δ' ὁ τε Τιβέριος ἐπὶ τοὺς Κελτοὺς το δεύτερον ἐστράτευσε, καὶ Οὐαλέριος Μεσσαλῖνος ὁ τότε καὶ τῆς Δελματίας καὶ τῆς

Παννονίας ἄρχων αὐτός τε σὺν ἐκείνῳ ἐστάλη καὶ τὸ πολὺ τοῦ στρατοῦ συνεξήγαγε, καὶ τινα καὶ σφεῖς δύναμιν πέμψαι κελευσθέντες συνῆλθόν τε ἐπὶ τούτῳ καὶ τὴν ἡλικίαν σφῶν ἀνθοῦσαν εἶδον, οὐκέτι διεμέλλησαν, ἀλλ' ἐνάγοντος αὐτοῦς ὅτι μάλιστα Βάτωνός τινος Δησιδιάτου τὸ μὲν πρῶτον ὀλίγοι τινὲς ἐνεωτέρισαν καὶ τοὺς Ρωμαίους ἐπελθόντας σφίσιν ἔσφηλαν, ἔπειτα δὲ ἐκ τούτου καὶ οἱ ἄλλοι προσαπέστησαν.

„Opterećeni novćanim porezima Delmati su prije nevoljko mirovali: a kad je Tiberije po drugi puta zaratio na Kelte (Germane) i sam Valerije Mesalin, koji je tada vladao Dalmacijom i Panonijom, bio poslan s njime, i poveo sa sobom mnogo vojske, i njima (Delmatima) je bilo naredeno da nekakvu vojsku pošalju; došli su zbog toga i vidjeli svoju bujnu mladost i nisu više oklijevali nego su se, kad ih je neki Baton Desidijat stao žustro nagovarati, prvo nekolicina pobunili i Rimljane koji su navalili na njih savladali, a zatim su se poradi toga i ostali pobunili.“

Tiberije, kad je čuo lošu vijest, a već je bio krenuo na Maroboda, brzo je sklopio primirje s Markomanima, da bi se što prije vratio u Ilirik. I premda su mnogi panonsko-ilirski vojskovođe u rimskoj vojsci već mnogo toga naučili o organiziranom vođenju rata (tako i Baton Desidijat), ipak nisu zamislili ni dobru ni zajedničku strategiju u ovom ustanku. Umjesto da složno navale na glavne rimske bastione Sisciju (koja tada nije bila takoreći uopće branjena) i Sirmij ili da ih zauzmu jednog po jednog dok još Rimljanima nije stiglo pojačanje od Tiberija i iz drugih krajeva, dva Batona ratuju odvojeno. Da su zajednički osvojili ova dva grada imali bi kontrolu nad cijelom Panonijom. No, Baton Desidijat napao je Salonu, koja je na periferiji zbivanja, i nije ju uspio osvojiti, a pritom je bio teško ranjen. Baton Breuk napao je Sirmij ali sa zakašnjenjem, tako da je u pomoć tom gradu došao Cecina Sever, namjesnik tek proglašene provincije Mezije. U međusobnom sukobu pobijedio je Cecina. Tiberije je u međuvremenu s deset legija došao sa sjevera i utaborio se u Sisciji. Cecina se vratio u Meziju, ali je sljedeće godine ponovo došao s pet legija i namjesnikom Azije Plaucijem Silvanom, te mnogo tračkog konjaništva. U barama rijeke Vuke srazila se ta rimska vojska s udruženim snagama dvojice Batona. Pobijedili su Cecina i Plaucije. Nakon nekog vremena Baton Breuk nagovori svoj narod na predaju, predade Rimljanima kralja Breuka Pinesa i sam prigrabi vlast uz rimsko odobrenje. Time je panonska fronta bila zatvorena. Ali bijes Batona Desidijata rezultirao je hvatanjem i pogubljenjem Batona Breuka - izdajice.

Sljedeće godine rat je vodio Germanik, koji je iz Siscije krenuo prema Dalmaciji. Nije imao osobitog uspjeha i teško je napredovao. August zato pošalje iskusnijeg i, moglo bi se

reći, uz njega samoga najboljeg vojskovođu u Iliriku, Tiberija, da dovrši rat. Tiberije je oprezno progonio Batona, čak i u neprohodnim područjima Pirusta i Desidijata. Napokon ga je zatvorio u Andetriju (Gornji Muć). Premda je grad bio jako utvrđen, Baton je, uvidjevši da je ostao sam, shvatio da daljnji otpor nema smisla. Zato je nagovarao svoje suborce na predaju, ali oni se nisu s tim složili. Baton sam pobjegne iz Andetrija, a Rimljani nakon nekog vremena na juriš osvoje grad uz mnogo žrtava. Tako je ustanička sila Dalmata bila skršena zauvijek. Evo dva inserta iz Dion Kasija o toj bitki:

56, 12, 3-5

καὶ ἐκεῖνοι μὲν οὐ χαλεπῶς τοὺς ἀντιπαχθέντας σφίσι μάχαις κατεστρέψαντο, αὐτὸς δὲ διὰ πάσης τε ὡς εἰπεῖν τῆς χώρας ἐπλανήθη, τοῦ Βάτωνος ἄλλη καὶ ἄλλη περιφοιτῶντος, καὶ τέλος καταφυγόντι αὐτῷ ἐς Ἀνδήτριον τεῖχος ἐπ' αὐτῇ τῇ Σαλώνῃ ἐπωκισμένον προσεδρεύσας δεινῶς ἐπόνησε. τό τε γὰρ φρούριον ἐπ' εὐερκοῦς πάνυ καὶ δυσπροσβάτου πέτρας ἐτετειχιστο, φάραγξι βαθείαις ποταμοῦς χειμάρρους ἐχούσαις ἐγκεκλειμένον, καὶ οἱ ἄνθρωποι πάντα ἐς αὐτὸ τὰ ἐπιτήδεια τὰ μὲν προεσενηνόχεσαν τὰ δὲ καὶ ἐκ τῶν ὀρῶν ὧν "ἐκράτουν ἐπήγοντο, καὶ προσέτι καὶ τὴν σιτοπομπίαν τῶν Ρωμαίων ἐνεδρεύοντες ἐκώλυνον, ὥστε τὸν Τιβέριον, πολιορκεῖν σφας δοκοῦντα, αὐτὸν τὰ τῶν πολιορκουμένων πάσχειν.

„I oni nisu teško svoje protivnike bitkama svladali, a on je (Tiberije) takorekuć po čitavom području lutao jer je Baton neprestano mijenjao mjesto, i na koncu, kada se ovaj sklonio u Andetriju, utvrdu podignutu kod same Salone, dok ju je opsjedao našao se u velikoj neprilici. Naime, tvrđava je bila zazidana na dobro zaštićenoj i teško pristupačnoj stijeni, okruženoj dubokim jarcima s potocima u zimsko vrijeme, i ljudi su u nju unijeli sve živežne namirnice, a i iz brda koja su zaposjeli dovozili su ih. I k tome su još transport žita za Rimljane iz zasjede ometali, tako da je Tiberije, koji je smatrao da ih opsjeda, sam trpio nevolje onih koji su opsjedani.“

56, 14, 6-7 dalje o osvojenju Andetrija:

καὶ κ τούτου οἱ μὲν τραπέντες οὐδὲ ἐς τὸ τεῖχος ἐσελθεῖν ἠδυνήθησαν, ἀλλὰ ἀνὰ τὰ ὄρη, προαπορρίψαντες τὰ ὄπλα ὥστε κουφίζειν, ἐσκεδάσθησαν: οἱ δὲ ἐπιδιώκοντές σφας πάνυ τε γὰρ διαπολεμῆσαι ἐγλίχοντο, καὶ οὐκ ἐβούλοντο συστραφέντας αὐθις αὐτοῦς χαλεπούς σφίσι γενέσθαι ἐπίπαν ἐπεξῆλθον, καὶ

ἐκείνων τε τοὺς πλείους ἐν ταῖς ὕλαις κρυπτομένους ἀνευρόντες ὥσπερ θηρία ἀπέκτειναν, καὶ μετὰ τοῦτο καὶ τοὺς ἐν τῷ φρουρίῳ προσχωρήσαντας ἔλαβον.

„I zbog toga ovi zapriječeni nisu mogli ući u utvrdu, nego u brda, i odbacivši oružje da bi tako bili lakši, raspršili su se: a oni goneći ih posvuda napadali su ih i silno su željeli da završe rat i nisu htjeli da im ovi ako se ponovo okupe budu na pogibelj. I većinu onih koji su se krili u šumama, otkrivši ih, ubijali su poput životinja, i poslije toga zarobili su i one u tvrđavi koji su se predali.“

Poslije ove ključne pobjede još je Germanik otišao u unutrašnjost Ilirika, današnju Bosnu. Tu je pala i zadnja gradina Ilira, Arduba (Vranduk). Ta bitka pamti se po hrabrim Ilirkama koje su se radije bacale u vatru i rijeku nego da padnu u rimsko ropstvo.

Tako su August i Tiberije dovršili posao koji su Rimljani neprestano odugovlačili, bilo zbog toga što dugo vremena nisu imali jasnog koncepta o podvrgavanju Ilirika, već su djelovali kako je trenutna situacija nalagala, bilo zato što su Iliri pokazivali iznimnu hrabrost i borbenost za očuvanje slobode. Poznato je bilo u starini da su Iliri glasili kao hrabri vojnici. Zna se i da je više rimskih careva bilo iz Ilirika; samo iz Sirmija bilo ih je četiri. Biralala ih je vojska, a da nisu bili izuzetni borci - tu čast sigurno ne bi bili dosegнули.

9. ZAKLJUČAK

Izvori za poznavanje povijesti jednog kraja mogu se svesti uglavnom na tri kategorije: literarni, epigrafski i arheološki. Oni se međusobno nadopunjuju i jedino tako mogu dati jasniju sliku o nekoj povijesnoj realnosti. Mi smo ovdje u fokus stavili literarne, koji kao da nam najviše govore o prošlim vremenima, a one druge dvije kategorije samo nadopunjuju ovu prvu.

Rezimirat ćemo sada u kratko kakvi literarni izvori su nam bili na raspolaganju. Prije svega, možemo ih podijeliti po vrsti na zemljopisne i historiografska tekstove. Najstariji zapisi više spadaju u prvu grupu, dok se oni pozniji odnose većinom na historiografske podatke.

Dakle, među pisce geografe, najvažnije za ovaj rad, spadaju: Hekatej iz Mileta, Pseudo-Skilak i Pseudo-Skimno iz predrimskog doba, te iz rimskog doba Strabon i Klaudije Ptolemej.³⁴

³⁴ Ptolemej, Klaudije (Κλαύδιος Πτολεμαῖος), cca 100.-cca 170. po. Kr., Aleksandrija, matematičar, astronom i geograf.

Od nama važnih historiografa moramo spomenuti: Polibija, Apijana i Diona Kasija Kokcejana. Sve u svemu, autori koji su najdetaljnije opisali zbivanja u ilirskoj predrimskoj i rimskoj Dalmaciji nisu prebrojni. Ako izuzmemo anonimne Pseudo-Skilaka iz četvrtog i Pseudo-Skimna iz drugog stoljeća prije Krista, koji su opisali predrimskodobnu Dalmaciju, iz rimsko-ilirske faze povijesti podrobnije ćemo opisati prije svega veliku trojicu: Polibija, Apijana i Dion Kasija Kokcejana. Kažemo veliku trojicu jer se je svaki odlikovao nekom kvalitetom, vezanom za opis Dalmacije.

Polibije je u svojoj *Povijesti* opisao povijest istočnog Jadrana u rasponu od 230. do 167. pr. Kr., što odgovara razdoblju prvih rimsko-ilirskih ratova i propasti ilirskog kraljevstva. Iako nije zahvatio sve rimsko-ilirske sukobe zbog kratkoće ljudskog vijeka (živio je naime od cca 200. do cca 118. pr. Kr.), on je neposredni svjedok povijesnih zbivanja koje opisuje, pa se zato smatra pouzdanim historiografom, premda je bio romanofilno usmjeren.

Apijan, iz 2. st. po. Kr., je utoliko značajan što nam je ostavio jedini antički sustavni i potpuno očuvani tekst o našim krajevima. Njegov pristup nije bio analistički, već regionalno-događajni, pa imamo cjelovitu sliku Ilirika u njegovoj knjizi o Iliriku. U pisanju se služio Augustovim *Memoarima*. Njegovo romanofilstvo mu donekle umanjuje vjerodostojnost.

Dion Kasije Kokcejan je bio direktno uključen u život Ilirika kao namjesnik Dalmacije i Panonije, premda s malo većim vremenskim odmakom od događaja koje opisuje, budući je živio na prijelazu iz drugog u treće stoljeće poslije Krista.

Sva tri spomenuta pisca uživali su visoke časti u rimskom društvu i sigurno je da su bez problema mogli doći do najkvalitetnije literature koja im je bila potrebna za njihovo pisanje. Polibije je bio blizak prijatelj Scipionu Mlađem, Apijan je bio carski prokurator (vjerojatno Egipta) pod Markom Aurelijem, a Dion Kasije, kao što smo naveli-namjesnik Dalmacije i Panonije, a dva puta je postigao i konzulsku čast.

Tu je još i Diodor sa Sicilije iz 1. st. pr. Kr., od kojega smo naveli podatke o osnutku Fara i sirakuškoj dominaciji na Jadranu, te Strabon, na prijelazu iz 1. st. pr. Kr. na 1. st. po. Kr. koji je u svojoj *Geografiji* osim zemljopisnih navodio i mnoge druge podatke.

Samih citata nema mnogo, ukupno 26, ali se zato referiraju na najvažnije prijelomne točke u povijesti Dalmacije, kao što je na pr. prvi detaljniji opis dalmatinske obale u *Periplusu*, prvi spomeni Korkire Melaine, Fara i Ise, utemeljenje i obrana Fara od Ilira, prvi, drugi i treći ilirski rat, uništenje Fara, prvi obračun Rimljana s Delmatima, potiskivanje Ardijejaca u unutrašnjost, Cezarovi bezuspješni i Oktavijanovi uspješni vojni pohodi u Iliriku, te na koncu Batonov poraz i osvojenje Andetrija.

Navedena su još dva latinska citata o Antenoru, osnivaču Korkire Melaine.

Spomenut ćemo usput jednu grupu pisaca koji nam daju sporadične podatke o Dalmaciji i našim krajevima, ali izvrgnute onome što se obično zove *licentia poetica*: to su pjesnici Kalimah, Apolonije Rođanin i Likofron, koji doduše spominju naše krajeve, ali u jednoj umjetničkoj transpoziciji realiteta.

Čitajući ove ulomke grčkih pisaca mislim da možemo steći dojam da je grčkom riječju, i to onom riječju koja je odoljela zubu vremena i propadanju, opisana više-manje kompletna antička povijest današnje hrvatske Dalmacije. Opširnost opisa, međutim, varira. I dok za prve i najstarije opise dalmatinskih etničkih i geografskih referenci ne možemo reći da su obilati, a možemo primijetiti i da postoje velike lakune u podacima o nekim događajima i realijama, kako se vrijeme na svojoj osi pomiče prema ovamo, to su autori brojniji i podaci precizniji. Daleko su, recimo, brojniji za vrijeme kada rimski utjecaj prodire na dalmatinsku obalu nego za period prije 229. pr. Kr., kada su samo Grci dolazili na naše more, ali ni oni ne previše ni prečesto. Usprkos toj neravnoteži u broju podataka, ipak na kraju možemo zaključiti da nam grčki pisci daju jednu koherentnu sliku hrvatskog srednjeg i južnog Jadrana jer su naznačili glavne faze i prijelomne točke dalmatinske povijesti. Naime, samo čitajući njihove navode o Dalmaciji od 6. st pr. Kr. do kraja Augustove vladavine 14. god. po. Kr., a to je ipak veliki period od šest stoljeća, možemo si predočiti kako je Dalmacija živjela i koji su se glavni događaji u njoj zbili.

Šteta što grčki naseljenici nisu osnivali više naseobina u ono vrijeme od 6. - 3. stoljeća, u doba i nakon doba velike kolonizacije. Onda bi vjerojatno bilo i više navoda iz toga razdoblja. Za tu činjenicu naveli smo vjerojatne razloge: škrtost dalmatinske obale i njena izvjesna prometna dislokacija s jedne strane, kao i žestina domorodaca Ilira, koji često nisu dobronamjerno dočekivali grčke pomorce, pa su ovi odustajali od daljnjih kolonija. Tek je potreba kontrole dalmatinske obale zbog sigurnosti trgovine i lakše plovidbe nagnala poslije Rimljane, Bizantinca i Venecijance da dođu, osvoje i čvrsto drže te krajeve pod kontrolom.

Druga je priča krenula kada su Rimljani otkrili još neke razloge za svoje prisustvo na središnjem istočnom Jadranu. Jedan od razloga koji Grci nisu imali bilo je za Rimljane kopneno povezivanje Italije s Grčkom i istočnim zemljama. Oni se kao organizirana država nisu dali niti mogli zaplašiti od Ilira, koji su ih doduše pokušavali, ali nisu uspijevali ugroziti na Jadranskoj obali. Rimske kolonije, koje su pogotovo nakon Cezara počele nastajati u Dalmaciji sve su brojnije, pa su i zapisi sve brojniji.

Ilirima moramo zahvaliti što navoda ima više nego što bi ih bilo da je na njihovom prostoru živio neki pitomiji narod. Naime, historiografi najčešće vole opisivati ratove, a Iliri

su takvu vrsta štiva pružali u izobilju. U grubo rečeno: većina navoda ovog rada govori o tri naroda na području Dalmacije kroz njihove međusobne sukobe i ratove. To su prastanovnici Iliri koji žele sačuvati svoju slobodu, te doseljenici Grci koji ju minimalno i na kraju Rimljani koji ju maksimalno dokidaju.

Stil pisanja grčkih geografa i historiografa vrlo je jednostavan. Rečenice su uglavnom kratke i razumljive. Vokabular je jednostavan, stil tečan i narativan. Tekst je sažet, poglavlja zgusnuta.

I na kraju treba pohvaliti rimski kozmopolitizam i liberalizam što su podupirali historiografske zahvate na grčkom jeziku i prenosili ih, bez forsiranja da u tome latinski bude prevalentan jezik. Upravo stoga imamo neke najznačajnije grčke povjesničare iz rimskih vremena, kao što su Polibije, Dion Kasije, Apijan, Strabon i drugi. Ta rimska snošljivost koja je i ovdje uočljiva, kao i njihova sistematska postupnost doveli su do stvaranja veličine rimskog imena i dugotrajnosti rimske države. Rimljani su uvijek poštovali grčku kulturu i pisce. Da nije bilo tako, uz Livija, Tacita i ostale rimske povjesničare za većinu grčkih povjesničara ne bismo nikada ni čuli, kao što ne bismo čuli ni za veći dio onoga što je predstavljalo grčku kulturu i civilizaciju.

Referentna literatura:

1. J. J. Wilkes: *Dalmatia*, London 1969.
2. R. Katičić: *Illyricum mythologicum*, Zagreb 1995.
3. M. Suić: *Zadar u starom vijeku*, Zadar 1981.
4. M. Zaninović : *Od Helena do Hrvata*, Zagreb 1996.
5. M. Suić: *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb, 2003.
6. P. Lisičar: *Crna Korkira i kolonije antičkih Grka na Jadranu*, Skopje 1951.
7. G. Novak: *Prošlost Dalmacije I*, Split 2004.
8. R. Matijašić: *Povijest hrvatskih zemalja u antici do cara Dioklecijana*, Zagreb 2009.